

 FONDACIJA
HEINRICH
BÖLL

**EVROPSKA UNIJA I BOSNA I HERCEGOVINA:
IZME\u UPRAVLJANJA KRIZOM I
IZGRADNJE DR@VE**

**Zbornik radova i izbor iz diskusije
s konferencije odr`ane u Sarajevu
9. septembra 2004. godine**

Copyright 2005.

Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo
Heinrich Böll Foundation, Regional Office Sarajevo

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.28:641.1EC] (063) (082)

MEĐUNARODNA konferencija Evropska unija i Bosna i Hercegovina : između upravljanja krizom i izgradnje države (2004 ; Sarajevo)

Evropska Unija i Bosna i Hercegovina : između upravljanja krizom i izgradnje države : zbornik radova i izbor iz diskusije s konferencije održane u Sarajevu 9. septembra 2004. godine.
- 1. izd. - Sarajevo : Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo, 2005. - 84 str. ; 23 cm

“... međunarodnu konferenciju Evropska Unija i Bosna i Hercegovina : između upravljanja krizom i izgradnje države.” -> Uvod

ISBN 9958-9889-0-9

COBISS.BH-ID 14295046

Prema mišljenju Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke broj UO 21-06-05-446/05 od 21.06.2005. ovaj proizvod je na oslovu člana 14. stav 3. Zakona o sistemu indirektnog oporezivanja i člana 13. stav 1. tačka 13. Zakona o porezu na promet proizvoda i usluga oslobođen od plaćanja poreza na promet proizvoda.

**EVROPSKA UNIJA I BOSNA I HERCEGOVINA:
IZME\u UPRAVLJANJA KRIZOM I
IZGRADNJE DR@VE**

**Zbornik radova i izbor iz diskusije
s konferencije odr`ane u Sarajevu
9. septembra 2004. godine**

 FONDACIJA
HEINRICH
BÖLL

1. izdanje, maj 2005.

© Fondacija Heinrich Böll i autori

SADRŽAJ

Uvod.....	7
Pozdravni govori.....	9
AZRA DŽAJIĆ.....	11
CLAUD WEINBER.....	13
BERNHARD ABELS.....	14
PANEL 1: Bosna i Hercegovina danas / Politička, pravna i ekonomska ograničenja daytonske države.....	15
NERZUK ĆURAK	
Jedanaesta teza o Daytonskom mirovnom ugovoru.....	17
EDIN ŠARČEVIĆ	
Ustavno-pravni paradoksi Bosne i Hercegovine.....	21
TARIK HAVERIĆ	
Političke, kulturne i društvene pretpostavke za evropeizaciju Bosne i Hercegovine.....	27
DARIJA RAMLJAK	
Institucionalni okviri za evropske integracije.....	31
DAMIR MILJEVIĆ	
Šta nam je potrebno za efikasnu ekonomiju?.....	36
DEBATA I.....	41
PANEL 2: Bosna i Hercegovina u svjetlu evropske vanjske i sigurnosne politike.....	55
REINHARD WEISSHUHN	
Bosna i Hercegovina kao ogled Evropske vanjske i sigurnosne politike.....	57
CHRIS BENNETT	
Partnerstvo za mir i Bosna i Hercegovina / Perspektive.....	62
SONJA BISERKO	
Budućnost proganjana nedavnom prošlošću: saradnja sa Međunarodnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju.....	67
DANKO PLEVNIK	
Posljedice novog rata protiv terorizma po Bosnu i Hercegovinu i njen proces integracije u Evropsku Uniju.....	72
DEBATA II.....	77

UVOD

Devetog septembra 2004. godine Fondacija Heinrich Böll - Regionalni ured u Sarajevu, u suradnji sa Regionalnim uredom Fondacije Heinrich Böll u Brüsselu, organizirala je u sarajevskom hotelu Holiday Inn međunarodnu konferenciju *Evropska Unija i Bosna i Hercegovina: između upravljanja krizom i izgradnje države*.

Pozivu da uzmu učešća u ovoj Konferenciji odazvao se veliki broj intelektualaca, javnih i kulturnih radnika, službenika međunarodnih političkih, ekonomskih i drugih organizacija sa sjedištem u Sarajevu, političara, novinara, aktivista nevladinog sektora iz Bosne i Hercegovine i drugih zemalja iz regije. Vrijednost i otvorenost skupa potvrđena je i aktivnim učešćem bosanskohercegovačkih intelektualaca koji ostvaruju respektabilnu znanstvenu karijeru izvan granica domovine.

Sposebnom zahvalnošću želimo istaknuti angažman briselskog regionalnog ureda Fondacije Heinrich Böll, čiji je doprinos uspjehu Konferencije nemjerljiv. Organizacioni odbor Konferencije i uredništvo Zbornika s naglašenom pažnjom ističu i gostovanje te aktivni politički i teorijski doprinos gospodina Reinharda Weissshuhna, eksperta za vanjsku politiku parlamentarne frakcije Savez 90/Zelenih SR Njemačke, koji se politički vrlo precizno, bez suvišnih relativizacija, odredio spram temeljnih pitanja koja je Konferencija tokom izvanredno uspješnog jednodnevnog rada postavila.

Ta pitanja tiču se svih nas u Bosni i Hercegovini, ali ne samo nas nego i međunarodnih politika uključenih u (ne)uspješnu izgradnju postdaytonske države. Na Konferenciji smo nastojali artikulirati nova pitanja i ponuditi valjane, mada svakako nedovoljne i limitirane odgovore, koji se odnose na devet postratnih bosanskih godina, sa jasnom namjerom da bosanskohercegovačko tržište intelektualnih i političkih ideja obogatimo novim, provokativnijim sadržajima i razložnim artikulacijama koje se izdižu iznad ustajalih obrazaca intelektualnog i političkog djelovanja. Riječi učesnika i gostiju Konferencije o njenoj vrijednosti i ponuđenom novom kvalitetu, koje nisu bile tek kurtoazne, uvjeravaju nas da smo u toj nakani uspjeli.

Nadamo se da će čitaoci ovog zbornika, a naročito profesionalni analitičari politike i ljudi koji donose odluke, u njemu pronaći materijal dovoljno izazovan za kreiranje i poticanje novih, odgovornih politika, koje će pokušati nadići nacionalizmom i „mafijaškim kapitalizmom“ zatrovanu političku stvarnost Bosne i Hercegovine.

Konferencija je radila u dva panela. Prvi panel *Bosna i Hercegovina danas: Politička, pravna i ekonomska ograničenja dejtonske države* kroz pet uvodnih referata ponudio je učesnicima Konferencije interdisciplinarni, politološko-pravno-ekonomski sadržaj i bio izvanredno poticajan za plodnu diskusiju.

Sa ništa manjim kvalitetom i polučnim uspjehom protekao je i drugi panel *Bosna i Hercegovina u svjetlu evropske vanjske i sigurnosne politike*, čija su četiri uvodna referata također omogućila zanimljivu i znalačku diskusiju učesnika Konferencije.

Želimo u ovim uvodnim napomenama snažno istaknuti da se razina dijaloga i *kultura konflikta* među neistomišljenicima izdigla iznad trivijalnih bosanskih standarda kada je u pitanju slušanje i razumijevanje Drugoga. To je ovu Konferenciju, pored njenog intelektualnog kapitala, svrstalo u registar dobrih pojava bosanske Bosne.

Uz dodatnu zahvalnost svima onima koji su na različite načine doprinijeli uspjehu konferencije *Evropska Unija i Bosna i Hercegovina: između upravljanja krizom i izgradnje države*, želimo vam dobro čitanje tekstova koji su „konstituirali“ ovaj zbornik. A nije izostala ni plodotvorna debata.

Uredništvo

**POZDRAVNI
GOVORI**

Azra Džajić, direktorica Regionalnog ureda Fondacije Heinrich Böll
u Jugoistočnoj Evropi sa sjedištem u Sarajevu

Poštovane dame i gospodo, dragi gosti, srdačno vas pozdravljam u ime Fondacije Heinrich Böll. Drago mi je što ste se u tako velikom broju odazvali našem pozivu. S obzirom da smo mi jedna njemačka politička fondacija bliska stranci Savez 90/Zeleni (Bündnis 90/Die Grünen), osnovna orijentacija našeg rada zasnovana je na demokraciji, solidarnosti, nenasilju i ekologiji. Fondacija Heinrich Böll u svom angažmanu širom svijeta slijedi svoje osnovne ciljeve: unapređenje demokracije – osobito jednakost polova – jačanje učešća civilnog društva u vlasti i jačanje prava građanki i građana, te unapređenje trajnog razvoja.

Naša današnja konferencija – a ovom bih prilikom još jednom pozdravila sve referente koji su danas ovdje prisutni i zaželjela im dobrodošlicu – prirodan je slijed aktivnosti Fondacije Heinrich Böll u Jugoistočnoj Evropi, čiji fokus tokom posljednjih godina čini više tematskih sadržaja.

Jedan od tih sadržaja je i naša težnja da unapređenjem i poticanjem društvene diskusije o vezi prošlosti sa hroničnom slabosti država u regiji potaknemo konstruktivno sučeljavanje sa najnovijom historijom, ali i težnju da se prevaziđu strukturne slabosti država. Tako smo u posljednje vrijeme, osobito u Bosni i Srbiji, inicirali čitav niz konferencija i javnih diskusija pod nazivom „Nedovršena država“.

Još jedno težište našeg rada je menadžment krize i izgradnja države, odnosno nacije. Ni u jednoj regiji svijeta nisu ni međunarodna zajednica ni međunarodne organizacije od 1989. godine prikupile toliko iskustava u ovom novom izazovu koji se postavlja pred međunarodnu politiku kao što je to bilo u Jugoistočnoj Evropi, a osobito u Bosni i Hercegovini. I ni u jednoj drugoj regiji ova iskustva nije karakteriziralo toliko proturječnih rezultata. U okviru ovog globalnog rada naše Fondacije, Regionalni ured pokušava da ta iskustva – a naročito u vezi s debatom o izgradnji države, odnosno nacije (*nation-building*) koja je u vezi sa događajima od 11. septembra 2001. godine dobila na značaju – učini plodonosnim za diskusije o promjenama u međunarodnoj politici.

Stupanjem Bosne i Hercegovine u takozvanu „briselisku fazu“ ova značajna pitanja sve više prelaze u nadležnost Evropske Unije. Ovaj novi pravac neće promijeniti samo gledišta u okviru unutrašnje politike u Bosni i Hercegovini; i Evropska Unija će se morati konfrontirati sa potpuno novim izazovima – Bosna postaje ogled za zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku Evropske Unije. Da li će i kako će položiti ovaj ispit, i kakvi će biti efekti za Bosnu – u toku današnje konferencije bismo s Vama željeli da o tome iscrpno diskutiramo.

Ova konferencija rezultat je suradnje između našeg ureda i ureda Fondacije Heinrich Böll u Brüsselu, i jedna je u nizu diskusija sa opsežnim temama o vanjskoj i sigurnosnoj politici Evropske Unije. Stoga nas osobito raduje da se ova manifestacija održava uz prisustvo moga kolege Clauda Weinbera, šefa Ureda Fondacije Heinrich Böll pri Evropskoj Uniji – kojem bih sada željela dati riječ.

Claud Weinber,

šef Ureda Fondacije Heinrich Böll pri Evropskoj Uniji, Brüssel

Dame i gospodo,

moj posljednji boravak u Sarajevu je bio krajem 1996. godine. Stigao sam sinoć i prvo što sam rekao nakon slijetanja bilo je: „A, ima struje“ - to je bila slika Sarajeva koju sam ponio sa sobom. Zašto smo se danas ovdje okupili? Da bih to objasnio, moram se osvrnuti na svoj posao u Fondaciji Heinrich Böll. Sredinom 1997. godine otišao sam u Izrael i u Tel Avivu otvorio ured Fondacije Heinrich Böll. Ostao sam tamo četiri godine i 1. septembra 2001. godine sam premješten u Brüssel, a moj prvi radni dan tamo bio je 11. septembra 2001. godine. Prijedlog da idem u Brüssel je bio ovako formuliran: „Pa, dovoljno si kriza i kriznih područja imao u Izraelu, hajde da se sada malo dublje i detaljnije pozabaviš Ustavom Evropske Unije... Već tri godine bavimo se onim što se dogodilo 11. septembra 2001. godine, sada pokušavamo da artikuliramo kakve to posljedice ima za Evropsku Uniju, koji su to navodni ili realni zadaci u oblasti vanjske i sigurnosne politike koje ova tvorevina koja se zove *Evropska Unija* treba da obavi.

Prve dvije godine smo se uglavnom bavili pitanjem na koji se način to artikulira u Brüsselu, koji bi se zadaci mogli i morali obaviti, kakve teškoće nam oni donose. Ove i naredne godine pokušavamo da sagledamo šta se očekuje od zemalja koje nisu članice, a šta od zemalja članica Evropske Unije, šta će se možda događati unutar tih zemalja, kako će se to odraziti na Evropsku Uniju, šta očekujemo, a koja očekivanja i želje moramo svesti u normalnije okvire. Jer, Brüssel ne može dati odgovor na sva pitanja. U Tbilisiju smo to učinili; učinit ćemo to i u Moskvi; učinit ćemo to i u Washingtonu, možda i na Srednjem i Bliskom istoku - time će se ovaj program baviti naredne dvije ili tri godine.

Sa velikim zanimanjem čekam na to da čujem šta se ovdje događa, i mi ćemo, kao i uvijek, dijelom sa istim ovim učesnicima, organizirati jednu manifestaciju u Brüsselu koja će biti refleksija ove današnje. Za danas vam svima želim ugodan rad i dobre rezultate.

Bernhard Abels,

Zamjenik ambasadora Savezne Republike Njemačke u Bosni i Hercegovini

Draga gospođo Džajić, poštovane dame i gospodo,

raduje me što sam u prilici da vas pozdravim i u ime Ambasade Savezne Republike Njemačke.

Čestitam Fondaciji Heinrich Böll na ovom izuzetno interesantnom i zbijenom programu koji se bavi temama i dalje izuzetno važnim i značajnim za budućnost ove zemlje i cijele regije, značajnim za cijelu Evropu.

Članstvo Bosne i Hercegovine u Partnerstvu za mir NATO pakta, a kasnije i članstvo u Evropskoj Uniji, koje će se dogoditi u dogledno vrijeme, bit će velik iskorak za Bosnu i Hercegovinu. Nije tu riječ o običnom članstvu u jednoj vojnoj alijansi ili nekom ekonomskom prostoru. Ovdje je više riječ o priključenju jednoj zajednici koja njeguje određene vrijednosti, koja se razvila u posljednjih 50-60 godina. Ova članstva su u još jednom vrlo konkretnom smislu važni koraci za ljude koji tu žive, ali i za stanovnike cijele regije. U ujedinjenoj i integriranoj Evropi, u kojoj vlada sloboda kretanja i sloboda izbora mjesta stanovanja, nacionalne granice poprimaju drugi smisao i imaju drukčiju ulogu - više ne razdvajaju ljude i porodice naših zemalja.

Bosna i Hercegovina, ali i međunarodna zajednica, i dalje stoje pred velikim izazovima. Građanima ove zemlje treba mnogo volje za provođenje promjena i reformi. U mnogim zemljama Evrope, pa i u Njemačkoj, ljudi se ustežu da provedu reforme koje su mnogo manje dalekosežne. Utoliko se više moramo diviti ljudima u ovoj zemlji zbog njihove spremnosti da u odnosu na ove izazove djeluju ofanzivno.

Današnja se konferencija bavi temama kojima se svi već dugo bavimo i koje će narednih godina dobiti na značaju. 2005. godine navršit će se deset godina od sklapanja Daytonskog sporazuma. To će biti povod za diskusiju o mnogim pitanjima koja se tiču budućnosti ove zemlje. Znamo da u ovoj zemlji – kao što to ne smijemo ni u jednoj drugoj zemlji – ne smijemo mirovati. Bitno je pronaći funkcionalna rješenja za konkretne probleme, rješenja koja će u datim uvjetima funkcionirati, koja će funkcionirati i sa ljudima u ovoj zemlji. Možda se, pak, uopće ne bi trebao koristiti pojam „rješenje“. Jednom je neko rekao da veliki problemi nemaju rješenja, oni imaju samo historiju. Dakle, traži se put koji će voditi naprijed. Siguran sam da će današnja konferencija u tom smislu dati važan doprinos i želim vam mnogo uspjeha.

PANEL 1

BOSNA I HERCEGOVINA DANAS

POLITIČKA, PRAVNA I EKONOMSKA

OGRANIČENJA DAYTONSKE DRŽAVE

JEDANAESTA TEZA O DAYTONSKOM MIROVNOM UGOVORU

Nerzuk Ćurak, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka,
uvodničar i moderator Konferencije

Hvala na sjajnom odzivu. Tema je iznimno važna za Bosnu i Hercegovinu. Trenutak u kojem živimo zahtijeva da se naša stvarnost misli, a smatram da je jedan od najvećih problema u Bosni i Hercegovini danas što se ova naša stvarnost uopće ne misli.

Prvi govornik danas na ovom panelu trebalo je da bude predstavnik OHR-a. Nažalost, od svih učesnika koje smo kontaktirali, jedino se Ured Visokog predstavnika nije odazvao na Konferenciju. Šta je razlog tome ne znamo. Iako je višednevna korespondencija od strane organizatora, Fondacije Heinrich Böll, zaista bila uporna i kulturna, nismo uspjeli da dobijemo njihovoga govornika, najvjerojatnije zbog političkog oportuniteta jer tema koju smo predvidjeli za predstavnika OHR-a bila je da govori o tome da li bi Bosna i Hercegovina kao politička zajednica preživjela bez nametnutih odluka Visokog predstavnika i da se u ovakvoj jednoj sredini objasni šta znači iskorak Bosne i Hercegovine iz dejtonske u briselsku fazu, koju OHR snažno retorički favorizira. Naravno, to ostaje važno pitanje koje kandidiram za današnju raspravu i molim učesnike da o tome progovorimo na najkritičkiji mogući način.

Od učesnika Konferencije očekuje se da govore politički nekorektnim govorom - dakle, to je, rekao bih, jedini zahtjev koji se postavlja, jer mislim da je ova zemlja zaista umorna od protagonista politički korektnog govora. Razumljivo je kada političari unutar političkih stranaka govore politički korektnim jezikom, ali je apsurdno da intelektualci, koji bi trebali biti s onu stranu politički korektnog govora, govore politički najkorektnije. A kada intelektualac govori politički korektno, on nije intelektualac nego odani sluga političkoga. Dakle, cilj Konferencije je da se progovori na drugačiji način o temi *Evropska Unija i Bosna i Hercegovina: između upravljanja krizom i izgradnje države*.

Sada mi dozvolite da u ovom pledoajeu za Konferenciju iznesem nekoliko impresija. Prije svega, mislim da je vrlo važno ovo imenovanje konferencije, dakle *Evropska Unija i Bosna i Hercegovina: između upravljanja krizom i izgradnje države*. Upravljanje krizom jedan je od najvažnijih elemenata sigurnosne politike. Izgradnja države je nešto što nadilazi taj parcijalni element. Mi smo još uvijek u onoj fazi u kojoj više dominira upravljanje krizom nego izgradnja države, mada ima i drugačijih mišljenja. Želio bih da o tome prodiskutiramo, da vidimo gdje se nalazi Bosna i Hercegovina: da

li je fokus više na ovom prvom ili na drugom dijelu, ili smo u ovoj riječi koja ih vezuje, u ovom *između*. Rekao bih da je jedan od glavnih razloga za ovu Konferenciju i to što slijedeće godine „proslavljamo“ deset godina od konstitucije dejtonske Bosne i Hercegovine. Jedno od ključnih pitanja koje se postavlja pred misleće ljude Bosne, regije, Evrope i svijeta jeste – jesu li to „godine koje su pojeli skakavci“?

Ako uspjeh zemlje mjerimo jasno vidljivim saznanjem da je prestao rat, onda je devet godina mira – tačnije, mirovnog procesa u Bosni i Hercegovini, uspjeh vrijedan pažnje. Istovremeno, ako je to konačna argumentacija za atribuiranje Daytonskog ugovora kao uspješnog, upravo nas to uvjerava kako je posrijedi neproduktivan politički projekat, jer svoju uspješnost zasniiva samo na odsutnosti rata. To je jadan argument devet godina nakon okončanja nasilja. Gledano iz lokalne perspektive, malo je političkih, sigurnosnih i argumenata kulturološke naravi koji nas mogu uvjeriti da Bosna i Hercegovina kao dvoentitetska, dvojna zemlja, može uspješno funkcionirati. Uspješno funkcionirati znači imati samoodrživu zemlju čiji su građani zadovoljni svojim ličnim životom i na premisama ličnog uspjeha i etničke komocije odani državnoj zajednici, bar u onoj minimalnoj mjeri koja potiče njen društveni razvitak - jer bez te minimalne odanosti teško je proizvoditi zajednicu.

Uzroci ovakvog stanja leže u obilju netačnih predstava o Bosni i o njenim ljudima, što je dovodilo do pogrešnih poteza aktera međunarodne politike, napose evropske politike. Zato se promjena postojećih znanja i predstava o Bosni nadaje kao prethodno pitanje, kao pitanje koje nije apsolvirano na način da bi Bosna i Hercegovina mogla krenuti naprijed. Naime, politički potezi koje povlači međunarodna zajednica prema Bosni i Hercegovini rezultat su suženih vidika. Politike zemalja u regiji ili su impregnirane mitologijom, pogrešnim iščitavanjem historije, ili su krajnje oportune, neobavezujuće i licemjerne. Politički potezi unutrašnjih nosilaca moći rezultat su njihove radikalne nekompetencije, koja se pojavljuje kao unutrašnji najbitniji sadržaj vladavine najgorih. Bosanskohercegovački identitet, čak i pod pretpostavkom da ga nema - a složit ćemo se da je Daytonskim ugovorom faktički bosanskohercegovački identitet ispražnjen od sadržaja i da tek treba biti osvojen - ne može se izgraditi upravo zbog prethodnih limitirajućih premisa vanjskog i unutrašnjeg karaktera.

Odsustvo racionalnog činjenja na promjeni postojećeg neodrživog stanja doprinos je agoniziranju zemlje. To najbolje mogu vidjeti odgovorni ljudi ove zemlje, koji žive svoj svakodnevni bosanskohercegovački život uvjereni da Bosna i Hercegovina može bolje. Zato se nadam da će ova Konferencija otvoriti i pospješiti proces razvoja znanstvenog, stručnog i političkog znanja bez prethodnog zahtjeva da se njeni učesnici odrede kao protivnici daytonske države. Dakle, ovo je trenutak da se apologete daytonske države jave i da na ovoj Konferenciji ponude argumente koji nas mogu uvjeriti kako je daytonska

Bosna i Hercegovina uspješna država koja doprinosi boljitku svojih građana. Postoje li takvi argumenti, onda oni u javnoj raspravi moraju biti prihvaćeni.

Da li su prethodne napomene kraj međunarodnog, regionalnog i lokalnog razumijevanja Bosne i Hercegovine? Da li je takvo redukcionističko razumijevanje, mišljenje, te političko, sigurnosno i kulturno konstituiranje Bosne i Hercegovine stvarni ulog u budućnost zemlje? Da li je zemlja čiji je mir mišljen ratom dovoljno sposobna da, uz pomoć međunarodne zajednice, zakopa atavizam i izgradi brane budućem nasilju? I konačno, da li je Bosna i Hercegovina, kao globalna država u lokalnom opticaju, toliko irelevantna za evropsku političku i svaku drugu stabilnost, da su kreatori međunarodnog poretka uvjereni kako se „slučaj Bosna“ više nikada i nigdje neće ponoviti? U tom smislu, konstitucija novih sigurnosnih aranžmana unutar Evropske Unije, dakle, konstitucija evropske sigurnosne i odbrambene politike, najavljuje se i nadaje kao izvjesna mogućnost s čijim će se angažmanom suočiti Bosna i Hercegovina. To je pitanje koje će Konferencija takođe problematizirati.

Sada dolazimo do onoga drugoga dijela, dakle do Bosne i Hercegovine u evropskoj ili briselskoj fazi. U stvari, mi danas tražimo odgovor na pitanje da li je Bosna i Hercegovina u briselskoj, odnosno eurofazi? Šta bi to značilo? Danas će vam se kao referent obratiti i gospodica Darija Ramljak iz Direkcije za evropske integracije, državne službe koja institucionalno radi na približavanju i uključivanju Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju. Vrlo je važno da vidimo da li je taj evropski institucionalizam u koji je Bosna i Hercegovina ušla potreban i dovoljan razlog da smatramo kako je Bosna i Hercegovina sposobna za svoju evropeizaciju, odnosno eurofazu. Ja, naime, smatram da daytonska etika - a pod daytonskom etikom podrazumijevam etiku bosanskohercegovačkog birokratskog Levijatana - tranziciju iz daytonske u briselsku fazu doživljava kao dugotrajnu konstrukciju nove birokracije. S druge strane, oponenti hiperdecentralizirane države opiru se tranziciji čiji se duh zasniva na centralizaciji birokratije kroz decentralizirani, neučinkoviti gigaetnički mastodont. Imam potrebu da to objasnim.

Iako je Bosna i Hercegovina hiperdecentralizirana država, toliko decentralizirana da je neučinkovita, bosanskohercegovačka birokracija se iznova generira kao centralizirana birokracija odana vrijednostima decentralizirane države. Kako je ta birokracija u stalnom konstituiranju, proizvodi se jedan veliki centralizirani birokratski aparat, gdje od najvišeg do najnižeg nivoa vlasti sada imate decentraliziranu birokraciju koja je centralizirana kao birokracija - i ona se, u stvari, opire promjenama. Mislim da je to jedan od ključnih problema našeg neuspjeha.

Za bosanskohercegovačku sadašnjost i budućnost iznimno je važno da krenemo u proizvodnju novih kategorija, novih pojmova, da oblikujemo stvarnost nudeći nove, provokativne ideje. Smatram da tranzicija iz daytonske u

brisesku fazu, prije svega, podrazumijeva rekonstrukciju građanskog društva. Ulazak u eurofazu podrazumijeva rekonstrukciju građanskog društva. Na pojavnoj ravni može se kazati da smo ušli u eurofazu jer institucionalizam radi, političke strukture sa više ili manje uspjeha implementiraju zahtjeve potrebne za Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju - dakle, evropski institucionalizam je kroz različite forme prisutan u Bosni i Hercegovini. Međutim, to je, rekao bih, jedno tehničko-virtualno prezentiranje Bosne i Hercegovine, koja kao da lebdi u vazduhu i ne dotiče stvarnu Bosnu i Hercegovinu. Faktički, imamo dvije paralelne Bosne i Hercegovine. Virtualnu (institucionalističku) i stvarnu (dubinski podijeljenu). Smatram to takođe velikim problemom o kojem treba progovoriti.

Još jedna od uvodnih teza koje želim da iznesem tiče se neevropskog ponašanja međunarodnih službenika u Bosni i Hercegovini u kontekstu nametanja odluka od strane OHR-a koje suštinski ne evropeiziraju daytonsku državu. Primjera radi, smjenjivanje velikog broja političara od strane Visokog predstavnika uopće ne doprinosi promjeni stanja u državi nabolje zato što se, naprosto, makrogreška pokušava zataškati mikrouspjesima. U ovoj zemlji to ne funkcioniše. Da budem ironičan: ja zaista smatram – pozivajući se na Jedanaestu tezu o Feuerbachu - da su filozofi svijet samo različito tumačili, a radi se o tome da se duh Daytonskog sporazuma i njegova primordijalna etika prevaziđu. To je poduhvat vrijedan dugotrajnog činjenja i zasnovan na najdivnijim idejama politike prijateljstva. Ta politika nije moguća ako se onemogućava izgradnja građanske odanosti ljudi koji žive u Bosni i Hercegovini.

U tom smislu „bacam rukavicu“, tj. nešto za što smatram da je trenutak o tome razmišljati: to je ideja konstitutivnosti naroda. Mislim da je ideja konstitutivnosti naroda zrela za historiju etničkog prava. Na recentnoj povijesnoj sceni Bosne i Hercegovine treba drugačiji pravni izazov: onaj koji je neće konstituirati kao zbir entiteta i etniciteta. Naravno, za one koji će slavodobitno kazati kako je to nemoguća misija, kako je Bosna i Hercegovina zasnovana na konstitutivnosti naroda, valjan odgovor je da to ne možemo znati. Naime, Bosna i Hercegovina probala je različite scenarije etničke samodovoljnosti, ali širokogrudno honoriranje etnokonfesionalnih obrazaca življenja i političkog djelovanja završavalo je bez iznimke u nasilju. Građanstvo još nismo probali. Kako ćemo biti građani Evrope ako u svojoj dugoj povijesti još nikada nismo bili građani Bosne i Hercegovine?! Ovo je pledoaje za pretvaranje Bosne i Hercegovine u veliko - kako to kaže veliki francuski filozof Balibar - gradilište građanskosti. I ova Konferencija je prilog tome. Daljnja divlja, primitivna promocija i dominacija etničkog vodi nas s onu stranu gradilišta - na gubilište. Na novo upravljanje krizom i na nenadoknadivo odlaganje države.

USTAVNO-PRAVNI PARADOKSI BOSNE I HERCEGOVINE

Edin Šarčević, Pravni fakultet,
Univerzitet u Leipzigu, Njemačka

Poštovane dame i gospodo, drage kolege, ja sam pravnik i moj se prilog radu ove konferencije kreće putem pravnih rekonstrukcija. To znači da ćete biti izloženi riziku dosadnog tumačenja pravnih normi. Jer, pravnici polaze od koliko pogrešne toliko upotrebljive zamisli da se svijet oko nas transparentno prikazao u pravnim normama, da je - što je još gore - najprije nastala pravna norma pa tek onda tek svijet koji se, sve u svemu, ima ravnati prema ovim normama. Na ovu pravničku slabost valja upozoravati zbog toga što se pravnim normama, posebno ustavnopravnim propisima - to je moja osnovna teza - mogu usmjeravati državne zajednice otvarajući im optimalne okvire privrednog ili kulturnog razvitka, odnosno pravne okvire za donošenje optimalnih političkih odluka. To je, konačno, bio put na kojem se našla primjena Aneksa 4 Daytonskog mirovnog sporazuma. Da otvaranje ove teme, ipak, neće biti beskrajno dosadno, ne garantira navedena pravnička predstava – više obećava poziv da danas govorimo politički nekorektnim govorom. Vrlo rado!

Poziv, ipak, iznenađuje. Temu sam, zapravo, apsolvirao 1996. godine, uvjeren da se na nju neću više vraćati – danas vjerujem da je politički nekorektan govor koji je ova podrazumijevala bio i ostao razlog da su mi vrata Sarajevskog univerziteta, posebno Pravnog fakulteta na kojem sam stekao pravno obrazovanje, do danas ostala zatvorena.

No, tema dejtonskih antinomija je ponovo na dnevnom redu. Vi ste dobili moje teze i ja ću pokušati da sasvim grubo obrazložim suštinu antinomičnosti Aneksa 4 Sporazuma i da pokažem zbog čega upravo ovaj međunarodno ugovoreni ustav ne može ponuditi ni optimalne ni perspektivne okvire privrednom, kulturnom ili državnom razvitku Bosne i Hercegovine. On sve u svemu vodi uspostavljanju haotičnog stanja u kome se miješa nacionalistička politika sa politikom građanske pravne države, principi univerzalne pravde s pozitiviranim nepravdom, demokratija s etnokratijom, i tako dalje.

Polazim, dakle, od stava da su pravne zapovijesti koje se pojavljuju u formi ustavih povelja najbolji medij za racionalno upravljanje kompleksnim društvenim procesima i organiziranim državnim zajednicama. Dobar primjer su Evropska zajednica i Evropska Unija: ovdje je nizom normativnih akata, koji su u prvom redu doneseni kao kvaziustavi, a potom primijenjeni u državama članicama utvrđen funkcionalan kvazidržavni sistem koji jednako

optimizira privredne procese i štiti individualne slobode. To je primjer koji pokazuje kakav značaj može imati ustavni akt u korelaciji optimiziranja političkih, privrednih i, generalno, socijalnih procesa unutar upravljanja jednom državnim zajednicom. Još jedan dobar primjer dolazi iz poslijeratne historije njemačke državnosti. Ovdje je njemački *Grundgesetz*, njemački Ustav koji je 1949. donesen i do danas primjenjivan i primjenjiv kao vrlo elastičan i uspješan pravni akt, s pravne strane omogućio i dodatno osigurao optimalan razvitak njemačkog društva. Ako pomislimo da je sličan scenario pisan za Bosnu u Daytonu, prevarit ćemo se. Jer, aktuelni bosanski Ustav ne može voditi sličnom razvitku. Razlog leži u njegovom normativnom sadržaju. On je u dominantnoj mjeri antinomičan.

O antinomijama u pravnoj znanosti govorimo kada su pravne norme istog ranga materijalnim sadržajem u toj mjeri međusobno suprotstavljene da njihova primjena nužno vodi potpuno različitim rezultatima. Pritom valja naglasiti da se međusobno suprotstavljene opcije mogu prividno utemeljiti istim ustavnim tekstom, odnosno da su zasnovane u ustavnim normama istoga pravnog ranga.

U Daytonskom ustavu postoji mnoštvo takvih normativnih rješenja. Neke od protivrječnosti su u međuvremenu otklonjene zaslugom bosanskog cara, tačnije Visokog predstavnika. Međutim, ostale su izvjesne antinomije koje se iz ustavnog sistema ne mogu otkloniti a da se ne otkloni i sam sistem. Uređenje je samo po sebi već antinomično, jer ustavni sistem može u svakom proizvoljnom trenutku biti suspendiran od strane demokratski nelegitimnog i autoritarno postavljenog Visokog predstavnika. Obje opcije su normativno osigurane. Kada se antinomično centrirane norme u političkoj, državnoj, privrednoj praksi primijene, one vode nekoj vrsti haosa u kojem se kao ustavno stanje jednako pojavljuju pravu potčinjena vlast i na pravu zasnovano državno bezvlašće; na djelu je država koja etnički razlikuje i diskriminira, ali istovremeno jamči ljudska prava i individualne slobode. Riječ je o stanju u kojem vi zapravo živite, a koje manje-više raspoznajete kao nefunkcionalan pravni sistem.

Najprije bih istakao antinomiju koja se tiče trenda modernizacije, odnosno dekadencije bosanskog društva. Naime, Aneks 4 predstavlja međunarodni sporazum i najmanje što smo mogli očekivati jeste brza modernizacija ratom razorenog bosanskog društva. To se odnosi u prvom redu na etabliranje standarda pravne državnosti i na jačanje pozicije građanina u pravnom i političkom sistemu, ukratko, očekivalo se ozakonjenje međunarodnog *ius cogensa*. Napomenuo bih, ako tačno vidim, da se bosanski državopravni sistem u međuvremenu uklanja prema trendu angloameričkih standarda, tako da se pravno uređenje izvorno kontinentalno-evropskog tipa razara angloameričkom tradicijom. Ona je u osnovi inkompatibilna s principom pravne države jer *rule of law* počiva na bitno drukčijim premisama od

Rechtsstaat sistema. Samo se idealtipski oba principa mogu u smislu razvoja razumijevati kao vladavina prava. Međutim, ovo je teorijski primjer svojevrsne dekadencije, koja pravnodržavne premise pretapa u *rule of law-sistem* i pravnim praktičarima (pravosuđu, tužilaštvima, pravnoj pomoći) oduzima sigurno tlo kodificiranog prava. Važniji su propisi ustavnog ranga koji ozakonjuju teritorijalne podjelu ustanovljenu na osnovama etničkog čišćenja. Jer, od ove se tačke pravnodržavna modernizacija suprotstavlja etnički inspiriranom trendu dekadencije. Njegov praktičan korelat su konstitutivni narodi kao ustavotvorna vlast. Ta dva pravna pravila vode Bosnu i Hercegovinu u trend zaostanka, dekadencije, zbog toga što postojeća teritorijalna podjela i fingirana ustavotvorna vlast smještena u etnijama počivaju na zločinu koji se, opet, pokriva ustavnom projekcijom pravne državnosti i demokratije. Zločin postaje omjerom ustavnog prava, pravnodržavna rekonstrukcija se zamjenjuje zločinačkim konstrukcijama; cjelokupna državna zajednica se iz zajednice građana prebacuje u zajednicu etnija, umjesto državnog naroda korespondentnog savremenoj državnoj kulturi uspostavlja se kultura jezičko-bioloških nacija sa ideologemama 19. stoljeća.

Ukratko, oba su pola – modernizacija i dekadencija – u bosanskom Ustavu normativno osigurana; oba principa se u političkom životu i svakodnevnoj praksi primjenjuju. Njihovo važenje i primjena obrazuju temeljnu antinomiju bosanskog ustavnog modela.

Iz prve antinomije slijedi druga: nju obrazuje ustavno osiguranje građanske pravne države, na jednoj, i neke teško odredive forme „narodnjačke države moći“, na drugoj strani. Fenomen tačno opisuje – njime bih se i poslužio – njemački pojam *voelkischer Machtstaat*. Mislim na tip državnosti koji je potpuno inkompatibilan s pravnodržavnim premisama. Ponavljam, Daytonski ustav propagira *rule of law* princip, dakle, vladavinu prava kao pravnodržavnu pretpostavku. Tom se proklamacijom zahtijeva priznavanje prava kao relativno samostalnog medija za rješavanje konflikta. Ako hoće biti „pravom“, ustavni propis mora biti neutralan medij izražavanja volje bosanskih građana. U organizacionom dijelu je, međutim, normirano da državnim organima, pa i pravom, u smislu njegovog donošenja, u prvom redu raspolažu tri bosanske etnije. Ovim su konstitutivni narodi prevedeni u državne ili njima slične zajednice koje se naprosto služe državnim organima kao sopstvenim instrumentom vlasti i torture stranog elementa. Državni organi su, prema tome, u funkciji zaštite etničkih zajednica, a ne u funkciji zaštite građana kao temeljne premise pravne državnosti. Ovakav model je u koliziji s proklamiranom vladavinom prava koja implicira pravnodržavne premise i apstraktne građane na društvenoj bazi – otud i zahtjev za zaštitom apstraktnog čovjeka. Njoj je suprotstavljena funkcionalna, ali na ustav oslonjena vladavina etnija. Konsekvence su neprekinuta historija političkih etno-konflikta, razoreni parlamentarizam, bezizgledni socijalni konsenzus koji

bi konstitutivne narode priveo standardu državnog naroda, a suprotstavljene etnije standardu državne nacije.

Treća antinomija je slična prethodnoj i tiče se odnosa između demokratije i etnokratije. Naime, oba su principa u Daytonskom ustavu jasno osigurana: Princip demokratije nedvosmislenom proklamacijom na visokom ustavnom mjestu i u njegovom okviru princip pravne državnosti kao splet normativnih rješenja koji u Bosni i Hercegovini treba da osiguraju funkcionalan i efikasan državni sistem. Drugim dijelom Ustav, međutim, cementira etnokrasku formu vladavine. Mislim na vladavinu etničkih zajednica koja se prema vani predstavlja kao vladavina demosa. S obzirom na legitimacijske mehanizme, na mjesto etnija u parlamentarnim tijelima i na njihovo reproduciranje u izbornim ritualima posebno, s obzirom na noseće državne filozofije, etnokraskе strukture su u toj mjeri suprotstavljene da se ne može govoriti o prosperitetnom miru. Suprotno tome, one Bosnu vode prema visokorizičnoj državi potencijalnih konflikata. Ukratko, etnokratija i demokratije, vladavina etnosa i vladavina demosa kao zajednice državljana su u konkretnim političkim situacijama osloncem na važeći Ustav u suprotstavljenoj pat-poziciji koja ne može osigurati mirno društvo.

Slijedeći aspekt se odnosi na antinomije vezane za uzajamnu suprotstavljenost savezne države i saveza država. Daytonski ustav jasno propisuje da je BiH savezna država. Taj je model, međutim, postavljen tako da se s razlogom može govoriti o savezu država. U smislu teorije države i prava i u smislu ustavne historije razlika je izuzetno važna. U Bosni i Hercegovini ona ima i dodatnu, praktičnu važnost zbog toga što entitetske ili pojedinačne kantonalne vlasti sopstvenu poziciju profiliraju kao prethodnicu buduće državne zajednice koja se na bosanskom tlu tek mora razviti i učvrstiti. Možda je u tom smislu ilustrativna jedna deklaracija Skupštine Republike Srpske, koja u tački osam se kaže da:

...Narodna skupština Republike Srpske ponovo ističe svoju odlučnost da u svakom pogledu doprinese jačanju veza srpskog naroda s obje strane Drine i njegovom konačnom ujedinjenju. Narodna skupština upozorava na stvaranje saveza onih snaga u Republici Srpskoj i Jugoslaviji koji su za dalje cijepanje Jugoslavije i raspješavanje Republike Srpske. Njima je cilj da se Republika Srpska i Jugoslavija nikada ne spoje u jednu državu, da srpski narod ostane vječno razdijeljen i podijeljen na nekakve regije, odvojen od pravoslavlja i naših tradicionalnih duhovnih i historijskih vrijednosti. Njima je cilj da se Republika Srpska utopi u unitarnu Bosnu i Hercegovinu...

Ovu je deklaracija donijela Skupština Republike Srpske 17. novembra 1997. godine; objavljena je u Službenom glasniku Republike Srpske. Ona jasno dokumentira raspoloženje u ovom entitetu i pokazuje njegove ambicije,

tačnije, ilustrira kakvu svrhu ima koncepcija o Bosni kao savezu država. Riječ je o tezi koja fungira kao nesumnjiva konstanta u vladajućoj ustavnoj teoriji, u ustavnom pravu Republike Srpske, u udžbenicima na kojima se već odgajaju npr. generacije pravnika. Ona ima oslonac u važećem Ustavu. Dakle, oba principa u uzajamnom odnosu proizvode antinomičan ustavni sistem koji uvire u slijedeću antinomiju. Ovdje bih je opisao odnosom između suvereniteta države i nosilaca državnog suvereniteta.

Suverenitet je fenomen koji je u jugoslavenskom kulturnom krugu imao poseban značaj – rat je dijelom pripreman na pozadini pitanja suvereniteta država nasljednica Jugoslavije, o suverenitetu se čak pokušavalo odlučivati skupštinskim deklaracijama. No, suverena država naprosto funkcionira; efektivna državna vlast se ne uspostavlja deklaracijama. Daytonski ustav propisuje da je Bosna suverena državu. Međutim, on u ustavni sistem postavlja nosioce suvereniteta – konstitutivne narode – kao smetnju efektivnom vršenju državne vlasti i formiranju državne zajednice kao jedinstvene, cjelovite, suverene države. Iz ove perspektive se lako nazire višeslojna antinomičnost dejtonskog konstrukta. Jedna antinomija proizlazi iz pozicioniranja Visokog predstavnika i ustavom proklamiranog državnog suvereniteta. Jer, stvarni nosilac suvereniteta jeste Visoki predstavnik, on odlučuje o izvanrednom stanju, on donosi zakone, on je izvan Ustava i donosi odluke koje se primjenjuju na bosanske narode, a da za njih nikom ne odgovara. Od te se tačke stvara antinomičan sistem u kojem državni organi funkcioniraju u duhovnom i pravnom vakuumu. Drugu antinomiju obrazuje odnos između entitetima zaštićenih konstitutivnih naroda i efektivnog zakonodavstva s efektivnim pravosuđem. Zakonodavstvo i pravosuđe su osnovne pretpostavke unutrašnjeg državnog suvereniteta. Oni u parlamentarnim ritualima oponašaju suverenog zakonodavca, tačnije, igraju se zakonodavnih funkcija; ustavni sudovi donose odluke koje državni organi ne primjenjuju i bez intervencije izvana – Visokog predstavnika – nema unutrašnjeg suverena koji bi obezbijedio primjenu zakona ili odluka ustavnih sudova. Treća antinomija slijedi iz ustavnog pozicioniranja konstitutivnih naroda, Visokog predstavnika i državne cjeline. U tom smislu na jedinstvenom teritoriju konkurira više nosilaca suvereniteta, svaki opremljen odgovarajućim atributima suvereniteta – vojno-policijskim snagama. Ustavom ozakonjeno postojanje takvih suverena na jedinstvenom državnom teritoriju, uz najmanje dva vojna uređenja i nepregledan sistem komande, prevodi bosansku državnu zajednicu u visoko eksplozivan državni eksperiment.

Posljednja antinomija se tiče bolnog mjesta bosanske državnosti. Mislim na antinomiju između univerzalne pravde i pozitivirane nepravde. Ja o toj antinomiji neću mnogo govoriti, ona mi se čini očiglednom; možda će biti prilike da kasnije svi zajedno o tom problemu progovorimo. Naime, jasno je da se Dejtonski ustav pokušava predstaviti kao dokument koji hoće da

ovjekovječi univerzalnu pravdu. On, na drugoj strani, teritorijalnom podjelom i efektivnom kontrolom etnički očišćenog teritorija cementira najgrublje kršenje nacionalnog i međunarodnog prava u okviru entitetskih zajednica, konačno, ozakonjuje i genocid, kako je to dokumentirano novim odlukama Haškog tribunala. To je situacija iz koje ovo društvo neće lako izaći. Mogu kao prilog razumijevanju antinomičnosti ovog kompleksa navesti citat novinara londonskog *Guardiana* Eda Vulliamyja. On kaže: „Ne može biti mira uz ovakvo kontinuirano poricanje stravičnih zločina koji su počinjeni. Mir se ne može graditi na uništenju fizičkog sjećanja, niti on počinje s praštanjem i zaboravljanjem o kojima međunarodna zajednica ne prestaje da priča.“

Bosanski ustavni sistem je – kazano pojednostavljenom formulacijom – do te mjere antinomičan da mi sve popravke izgledaju nemogućim. Sve naknadne intervencije postojećeg pravnoga monstruma bi mogle voditi dodatnim antinomijama, koje će njegovu primjena na kraju svesti na vapaj za raspadom ili za unitarizacijom države – to je optimističnija varijanta i pretpostavlja da je bosanska zajednica u stanju da se raspadne ili ujedini bez krvavijeg i brutalnijeg sukoba od onoga koji se desio 1992-1995. godine. Dosadašnje iskustvo, međutim, ne daje razloge za optimizam. Mislim da se nove perspektive mogu otvoriti jedino donošenjem novog, radikalno pravnodržavnog ustava. Postojanje međunarodne zajednice u Bosni i njenog Visokog predstavnika danas može imati dugoročnog smisla samo pod pretpostavkom uklanjanja ovog ustavnog nedjela sa svim državnim nusproduktima njegovih antinomija.

POLITIČKE, KULTURNE I DRUŠTVENE PRETPOSTAVKE ZA EVROPEIZACIJU BOSNE I HERCEGOVINE

Tarik Haverić, politolog iz Pariza, Francuska,
i direktor Evropskog centra za liberalnu demokraciju, Sarajevo

Naslov koji su mi organizatori sugerirali i koji sam prihvatio, „Političke, kulturne i društvene pretpostavke za evropeizaciju Bosne i Hercegovine“, veoma je ambiciozan. No vrijeme koje nam je danas svima stavljeno na raspolaganje veoma je ograničeno. Stoga moj prilog, nakon kraćeg uvoda, nužno ima formu teza: strukturiranih i koherentnih iskaza o predmetu, koje se, međutim, ne dokazuju. Podrazumijeva se, ipak, da u tim tezama ne iznosim ništa o čemu ja ili drugi autori nismo na drugom mjestu iscrpnije i više dokumentirano pisali.

Budućnost bosanskog društva nije moguće predvidjeti na kratki ili čak na srednji rok: ne znamo kako će stvari ovdje izgledati za godinu dana, ni za pet ili sedam godina. Prilično je izvjesno, međutim, da će za deset do dvanaest godina Bosna i Hercegovina biti sastavni dio jedinstvenog evropskog političkog, pravnog i ekonomskog prostora. Nemoguće je zamisliti jedinstven prostor koji će tada već obuhvatati Hrvatsku i Mađarsku, Rumuniju i Bugarsku – sa rupom u sredini (u ovom slučaju, u korist Bosne i Hercegovine manje igra kvalitet političkih projekata koji su ovdje na djelu a više njezin geografski položaj).

Predmet našeg zanimanja je stoga razdoblje *prije* tog neizvjesnog datuma. Ne znamo čime će ono biti ispunjeno, ali znamo čime sve *može* biti ispunjeno. To je, po mom mišljenju, glavni ulog razdoblja o kojem govorimo: može li se sasvim izvjesna „evropeizacija“ Bosne i Hercegovine izvesti s manje teškoća? Mogu li se neke faze procesa ubrzati? Mogu li se neke greške izbjeći? I najvažnije, budući da ubrzana prilagođavanja socijalne strukture uvijek znače velike žrtve i odricanja - ko će u jednoj istrošenoj i napaćenoj populaciji platiti najveću cijenu, i može li se socijalni teret ravnomjernije i pravednije rasporediti?

Izlaganje svojih teza počinjem vraćanjem na naslov ovoga skupa. Upravljanje krizom u Bosni i Hercegovini i izgradnja države dva su povezana projekta, ili čak dva aspekta jednog istog projekta. Taj projekt, kao i svaki drugi, mora posjedovati tri jasno određena i odijeljena segmenta: 1. opis trenutnog stanja; 2. određenje kolektivnog poželjnog; 3. iscrpan i prilagodljiv algoritam, tj. opis i vremenski slijed svih operacija potrebnih da se trenutno stanje preobrazi u poželjno.

Za razliku od lokalnih aktera, koje pokreću najrazličitije pobude u rasponu od grabeži do nacionalnog romantizma, međunarodna zajednica kao glavni činilac toga projekta rukovodi se realizmom. Realizam ima dvojak oblik, deskripciju i preskripciju, i javlja se kao *opis* određenog stanja, i *propis* o ponašanju koje treba zauzeti u datoj situaciji. No, vrijednost propisa zavisi od tačnosti opisa. Moja je prva teza da je međunarodna zajednica, u svom realističkom pristupu kao jedinom mogućem, pošla, prije desetak godina, od netačnog opisa zatečenog stanja, i da od tada uvijek netačno opisuje trenutno stanje kada povremeno procjenjuje pomake koji su ostvareni ili navodno ostvareni. A moja osnovna zamjerka jest da tematiziranje bosanskog problema nikada nije bilo dovoljno apstraktno: „Što je dublji sukob, viši je stupanj apstrakcije koji moramo dosegnuti da bismo stekli jasan i pročišćen uvid u njegove korijene.“ Sukob na Balkanu bio je veoma dubok, i utoliko prije trebalo je odvojiti se od postotaka stanovništva pojedine etnije u ovom ili onom kraju, povijesnih okolnosti nastanka balkanskih država ili legitimiteta AVNOJ-a. Istina je da je diskurs lokalnih aktera operirao isključivo tim tipom podataka, no međunarodna zajednica nije morala da ga uvaži.

Kolektivno poželjno postavlja drugi tip problema. Da bi se neki cilj koji zahtijeva kolektivno djelovanje i odricanja ostvario, potrebno je da ga kritična većina stanovništva shvata kao poželjan. Stanovnici Bosne i Hercegovine ne postoje kao jedno socijalno tijelo; oni su zatočenici suprotstavljenih političkih projekata koji su se upravo u BiH našli u najžešćem sukobu i postoje samo kroz kolektivitete. Mir koji je međunarodna zajednica iznudila od lokalnih aktera s punim pravom smatra se „nedovršenim mirom“: svaka od jučerašnjih strana u sukobu smatra da je nepravedno osujećena da ostvari svoje legitimne ciljeve. S obzirom na prirodu projekata o kojima je riječ, teško je očekivati da se tematizira *kolektivno poželjno* tamo gdje postoje snažni otpori svakom pokušaju da se Bosna i Hercegovina uopšte uspostavi kao politički i socijalni kolektivitet. Tim prije ne može se očekivati kolektivni napor da se to poželjno - u ovom slučaju „evropeizacija“ - ostvari. Dakle, moja druga teza glasi: uvjet svih uvjeta za bilo kakve političke i društvene pretpostavke koje se tiču Bosne i Hercegovine jest da ona najprije postoji kao *političko društvo*, što danas nije slučaj. Ona čak ne postoji ni kao *društvo društava*.

Čak i ako apstrahiramo tu teškoću i uzmemo kao radnu pretpostavku da Bosna i Hercegovina, zahvaljujući pritisku međunarodne zajednice, posjeduje kao kolektivitet barem minimalnu institucionalnu operativnost neophodnu za projekt evropeizacije, i da je u stanju da neutralizira partikularne projekte koji su mu suprotstavljeni, ostaje jedan ozbiljan, djelomično psihološki problem: „evropeizacija“ nije sretan izraz, i stoga teško da može dobiti neophodnu socijalnu podršku. Riječi poput „ateizacije“ ili „kolektivizacije“ nisu na ovim prostorima vrijednosno neutralne, one evociraju upotrebu državne prinude u postizanju određenog stanja, stanja svijesti ili stanja odnosa, koje subjekti na koje se to odnosi ne smatraju poželjnim. U svijesti mnogih bosanskih

subjekata, individualnih i kolektivnih, koji se još nisu oslobodili identitarnog grča, „evropeizacija“ često znači prisilno potiranje nekog njihovog stvarnog ili imaginarnog identiteta i nametanje njima stranih vrijednosti. Utoliko je administrativni izraz „uključenje Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju“, unatoč svemu, poželjniji od „evropeizacije“.

Ne radi se, naravno, o terminološkom problemu. „Članstvo“ u Evropskoj Uniji za jednu političku zajednicu u osnovi znači pridržavanje jednog skupa političkih, tehničkih, zdravstvenih, socijalnih i drugih standarda — koje bi većina racionalnih pojedinaca u Bosni i Hercegovini bila bi spremna da prihvati kao svoje *individualno poželjno*. No, ti pojedinci ne postoje drukčije nego kao članovi etničkih kolektiviteta, te se „evropeizacija“ nužno stavlja u kontekst kolektivnog života.

Moja treća teza glasi: u javnom prostoru Bosne i Hercegovine mora se osporiti monopol kolektivnih aktera na diskurs o Evropi. Drugim riječima, treba dekonstruirati „bauk evropeizacije“ ističući da je sasvim moguće pridržavati se većine tih individualno poželjnih standarda i *bez* političkog pripadanja Evropskoj Uniji ili geografskog pripadanja Evropi — što pokazuju primjeri Švajcarske, Norveške, Islanda ili Kanade, i posebno objašnjavajući da se u *našem* slučaju, na ovom prostoru i u ovom povijesnom trenutku, dosezanje tih standarda *ne može ostvariti drukčije* nego članstvom u Evropskoj Uniji. To članstvo ne znači asimilaciju i potiranje partikularnih kultura — naprotiv, mnoge će manjinske kulture na evropskom kontinentu, inače osuđene na odumiranje, preživjeti upravo zahvaljujući Evropskoj Uniji i njenim dispozitivima. Jedina vrsta kulturne unifikacije Evrope jest njezina jedinstvena politička kultura, bez koje trajno očuvanje *individualno poželjno* u milionima i milionima njegovih aspekata ne bi bilo moguće.

Kada se evropeizacija oslobodi negativne konotacije i uspostavi kao kolektivno poželjno za Bosnu i Hercegovinu kao društvo i državu, ostaje još pitanje treće dimenzije svakog projekta, koju sam nazvao algoritmom: skup svih operacija kojim se jedno stanje pretvara u drugo, i njihov „tajming“.

Bosanski algoritam sačinjavaju, najprije, osnovni dokumenti i institucije političke zajednice. Ali, naravno, ne samo ustav i zakoni koji su formalno na snazi, već i takozvani materijalni ustav: stvarne strukture moći i odlučivanja. Dakle, prerogativi Visokog predstavnika i način na koji ih on koristi bitan su element tog preobražaja. Restitucija, privatizacija, participacija u zdravstvu, uvođenje PDV... sve su to elementi algoritma, operacije koje, zavisno od toga *kada* i *kako* budu izvedene, mogu da nas približe kolektivno poželjnom, ali i da nas od njega udalje.

Jasno je da bosanski algoritam nije dovršen i statičan model, on zahtijeva periodičnu reevaluaciju i doradu, promjene i prilagođavanja u hodu. U okviru ovog izlaganja nije moguće čak ni na najsahetiji način iznijeti sve

njegove elemente. Stalo mi je, ipak, da istaknem dvije stvari. *Prvo*, kao bitna dimenzija preobražaja sadašnje Bosne u evropsku Bosnu, Daytonski ustav ima funkciju genetske greške. On unaprijed osuđuje na neuspjeh sve druge, inače smislene operacije koje su na tom putu neophodne. Moja osnovna primjedba na taj dokument jest da je nemoguće izgraditi demokratiju bez *demosa*. Institucionalizirajući etničku pripadnost pojedinca kao izvor njegovih političkih prava, Daytonski ustav u najboljem slučaju može izgraditi *etnokratiju*.

Drugo, ta ustavna zapreka za evropeizaciju Bosne i Hercegovine najčešće je neutralizirana akcijom Visokog predstavnika. Ja sam tome se ne protivim: smatram da bi, za još neko vrijeme i kako bi se bezbolnije prošlo kroz nužne faze evropeizacije, najpogodniji privremeni oblik uređenja za Bosnu i Hercegovinu bio prosvijećeni apsolutizam (*Enlightened Despotism*). No taj sistem treba da bude koherentan, što on danas nije. Prerogative prosvijećenog monarha — a jasno je da se tu ne radi o osobi već o strukturama koje nazivamo međunarodnom zajednicom — možda treba i proširiti, ali u svakom slučaju treba da bude svima očigledno koje mjesto njegove akcije zauzimaju u nizu operacija što vode ka kolektivnom poželjnom oko kojeg je postignuta saglasnost. Drugim riječima, koje žrtve i odricanja bosansko stanovništvo treba da podnese u naredne tri godine, pa u narednih pet, deset godina, i šta u tom razdoblju smije legitimno da očekuje.

Na kraju, ako bi trebalo da formuliram samo jednu preporuku za evropeizaciju Bosne i Hercegovine, to bi bio sljedeći dogmatski stav, koji je ujedno moja četvrta teza: da bi se uspješno izvela tranzicija u kulturno heterogenim postkomunističkim društvima, treba odbacivati svaki zahtjev koji se tiče kolektivnih prava sve dok se ne osigura djelotvorna, trajna i neopoziva zaštita individualnih prava.

INSTITUCIONALNI OKVIRI ZA EVROPSKE INTEGRACIJE

Darija Ramljak,

Direkcija za evropske integracije, Sarajevo

Veliko mi je zadovoljstvo što sam delegirana da se obratim ovom skupu i da vas pozdravim u ime Direkcije za evropske integracije. Na samom početku želim da vam kažem da ću govoriti iz pozicije državnog službenika, dakle - za razliku od intelektualnih diskursa koje ste do sad čuli - od mene ćete čuti više jezik činjenica, u smislu zadataka, šta Bosna i Hercegovina treba da uradi, kako bi ispunila sve te evropske kriterije za članstvo.

Od čega uvijek krećemo kada govorimo o evropskim integracijama? Neupitna činjenica je da postoje decidirani i precizni kriteriji za članstvo u Evropskoj Uniji, koji se moraju ispuniti kako bi se zemlja kvalificirala da postane članom Evropske Unije. To je set političkih, ekonomskih i pravnih kriterija, ali isto tako je jako bitno istaći da svi ovi kriteriji moraju biti podržani odgovarajućom institucionalnom izgradnjom, dakle, moraju se jačati institucije sistema kako bi se mogli provoditi efikasno svi evropski zahtjevi. Bitno je reći na samom početku da se Bosna i Hercegovina ka evropskim integracijama kreće u procesu stabilizacije i pridruživanja i da se polako približavamo fazi kada ćemo krenuti u pregovore o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju.

Želim naglasiti činjenicu da je set kriterija za članstvo u Evropskoj Uniji uspostavljen još prije jedanaest godina, 1993. na sastanku na vrhu - na Samitu šefova država u Kopenhagenu. S druge strane, bitno je sa stajališta današnje sesije istaći da je, dvije godine nakon ustanovljenja, set kopenhagenskih kriterija dopunjen novim kriterijem - prilagođavanje administrativne strukture.

Zbog čega se došlo do jednog takvog zaključka?

Zbog toga što su ove nove tranzicijske zemlje, koje su u toj tranzicijskoj fazi počele da potpisuju ugovore o pridruživanju ili takozvane evropske ugovore, rapidno krenule u fazu implementacije legislative, dakle usvajanja potrebnog zakonodavstva i ispunjavanja svih formalnih kriterija za članstvo. Međutim, vrlo često se pokazalo da to nije bilo poduprto na terenu; nisu, dakle, postojali odgovarajući institucionalni kapaciteti koji bi mogli podržati te sve sisteme. Kako se čitav proces evropskih integracija, dakle, mjeri? Postoji određeni set instrumenata koje zajedno razrađuju Evropska komisija i data zemlja. Ono što Bosna i Hercegovina već tri godine dobiva to je takozvani redovni godišnji izvještaj o procesu stabilizacije i pridruživanja, gdje Evropska komisija redovno ocjenjuje stanje baš prema ovim kopenhagenskim kriterijima, ali isto

tako i prema ovom institucionalnom kriteriju. Do sada smo u prethodna dva izvještaja uvijek dobivali set preporuka koje Bosna i Hercegovina treba da ispuni. Ove godine smo, temeljem Soluskog samita koji je održan 2003., po prvi put dobili evropsko partnerstvo; ovaj samit je decidirano dao set od tridesetak srednjoročnih mjera i dvadeset dvije kratkoročne mjere koje Bosna i Hercegovina mora ispuniti u narednom periodu.

Još jedan od političkih instrumenata, jako bitan, je izvještaj o spremnosti za pregovore koji smo dobili u novembru mjesecu prošle godine - to je onaj famozni 18. novembar 2003. kada nam je Evropska komisija uručila taj izvještaj i kada je rečeno da će Bosna i Hercegovina biti spremna da krene u pregovore o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju čim pokaže značajan napredak u šesnaest prioritetnih područja, na čemu sada radimo i o čemu ću reći kasnije par riječi. Bitno je reći da postoji serija multilateralnih i bilateralnih sastanaka između organa vlasti Bosne i Hercegovine i zvaničnika Evropske komisije, gdje se upravo mjeri napredak Bosne i Hercegovine u odnosu na ove spomenute kriterije. U našem slučaju vrlo često se desi - za razliku od ovih svih intelektualnih diskursa koje smo dosad imali - da se problem svede na to da nekad fali četrdeset metara kvadratnih prostora za ured, za neku novu uspostavljenu instituciju. Vrlo često se desi da je problem u kvalificiranom ljudskom potencijalu, u procedurama, u određenim institucijama. Dakle, ako se sve poreda onako kako to od nas očekuje Evropska komisija, uvijek se pođe od toga da li postoje odgovarajući zakonski okviri, da li je uspostavljena odgovarajuća institucija, da li imamo u toj instituciji direktora, da li imamo odgovarajući ljudski potencijal, dakle opet banalni problem: prostor, stalne prostorije, procedure, i tek krajnja karika u lancu institucionalne izgradnje jesu upravo rezultati te institucije.

U principu, Evropska komisija najčešće posmatra te krajnje rezultate, jer oni obično pokazuju da li postoji neki nedostatak u čitavom ovom lancu koji je do sada opisan. Generalno govoreći, može se reći da ispunjavanje evropskih kriterija sa sobom uglavnom nosi dugoročan razvoj, rast i boljitak, a u kratkom roku tu uvijek govorimo o troškovima. Troškovi, u principu, uvijek idu na ovo institucionalno jačanje. Samo donošenje zakona sa sobom uglavnom ne nosi troškove, dok njegova provedba nosi troškove. Ali, isto tako, ti troškovi provedbe se uglavnom poništavaju sa svim onim pozitivnim što donose određeni sistemi u datoj oblasti. Dakle, uglavnom se dolazi do mogućnosti povećanog izvoza, do toga da u određenim segmentima budemo ocijenjeni od strane Evropske komisije, ili Svjetske banke, ili drugih međunarodnih faktora izuzetno pozitivno, što se opet odražava na imidž zemlje, na privlačenje stranih investicija, dakle, na ono sve što nosi sa sobom rast i boljitak. Općenito, ispunjavanje evropskih kriterija sa sobom nosi i jako veliki uticaj na tijela državne uprave, koja se kontinuirano mijenjaju. Ne želim govoriti već o onome što je kolega Nerzuk jutros govorio - je li

to pretjerana centralizacija, decentralizacija i slično, ali činjenica je da je to naša državna struktura, da su institucije u stalnoj promjeni, i ja bih, štaviše, rekla da su u stalnom jačanju. Ono što se može reći kao karakteristika puta do punopravnog članstva u Evropskoj Uniji jeste da taj put u svakom slučaju nije jednostavan jer nosi sa sobom jake institucionalne promjene, promjene koje utiču na privredni život zemlje i na društvo u cjelini. Taj put nije kratak.

Evo, bili smo svjedocima da je prvog maja ove, 2004. godine, deset tranzicijskih zemalja ispunilo kriterije za članstvo i postalo članicama Evropske Unije. Dakle, one su se u taj put upustile početkom devedesetih, ispunile kriterije do kraja prethodnog desetljeća i kvalificirale se za članstvo. A to je nama dokaz da je taj put ostvariv, jer ako bolje pogledamo, Bosna i Hercegovina je u daleko boljoj situaciji u smislu nekog institucionalnog sjećanja. Recimo, da samo spomenemo kako bivša Jugoslavija nije bila klasična socijalistička zemlja nego je bila više zemlja koja je bila prisutna na tržištu i ne može se porediti ni sa Poljskom, ni sa Mađarskom, koje su bile zatvorene centralnoplanske ekonomije. Dakle, u tom smislu imamo prednost i samim tim smatram, ako su Poljska, Češka i Mađarska uspjele ispuniti te kriterije, da to može isto tako i Bosna i Hercegovina.

Šta je bitno reći vezano za faze evropskog integriranja? Dakle, Bosna i Hercegovina se približava potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i svaka faza odnosa sa Evropskom Unijom ima sve veći broj zahtjeva, podrazumijeva još sveobuhvatnije i dublje reforme, a samim tim sve veći broj novouspostavljenih institucija, te novih znanja koja se moraju primijeniti i u tim institucijama i u društvu u cjelini kako bismo bili u stanju nositi se sa svim tim novim evropskim zahtjevima.

Da se malo vratimo na jednu prethodnu fazu u kojoj je Bosna i Hercegovina bila: to je famozna faza Mape puta, koja je podrazumijevala osamnaest zahtjeva. Kada je bila sačinjena u proljeće 2000. godine, smatralo se da će njena implementacija trajati osam do devet mjeseci. Činjenično stanje na terenu je pokazalo da je ispunjavanje tih osamnaest kriterija Mape puta trajalo dvije i pol godine, i da je većina zakona iz tog seta mjera bila nametnuta od strane Visokog predstavnika. Isto tako, bitno je istaći da su neki od zakona u parlamentarnoj proceduri u toj fazi bili i više od godinu dana. Evo, recimo konkretno, Zakon o zaštiti potrošača u parlamentarnoj proceduri je bio trinaest mjeseci, što je nedopustivo ako se govori o jednom evropskom zahtjevu. Za razliku od Mape puta, sa Studijom spremnosti o ugovornim odnosima imamo jednu sasvim novu dinamiku. Mi govorimo o šesnaest prioritetnih područja; kada smo ih elaborirali u detaljniji set mjera, dobili smo set od četrdeset šest zakona koji se moraju usvojiti, i da se mora reformirati ili nanovo uspostaviti dvadeset sedam institucija, od toga dvadeset dvije na državnoj a pet na entitetskoj razini. Dinamika je takva da nijedan od zakona nije nametnut od strane Visokog predstavnika; od početka godine, kada se krenulo s radom na

ovom programu za ispunjavanje šesnaest prioriternih područja, već dvadeset zakona je prošlo parlamentarnu proceduru, a očekujemo da će preostali u septembarskim sesijama Doma naroda i Zastupničkog doma Parlamentarne skupštine biti usvojeni.

Što se tiče institucionalne izgradnje, dvadeset dvije institucije su već krenule, imaju neki pravni osnov za svoju uspostavu, tako da će se uskoro uspostaviti Ured za fitosanitarnu zaštitu, dakle za zaštitu bilja, što do sada nismo imali; Konkurencijsko vijeće je već sasvim zaživjelo, što je isto tako bio zahtjev iz studije spremnosti. Moglo bi se navesti još mnoštvo primjera, poput Uprave za indirektno oporezivanje, koja je već uspostavljena; pravni osnov za Inspektorat za nadzor nad tržištem je tu, Jedinica za planiranje ekonomskih politika je uspostavljena, kao i Visoko sudsko i tužiteljsko vijeće. A šta će se dešavati u narednim fazama?

Ako smo u ovoj sadašnjoj fazi govorili o dvadeset sedam novouspostavljenih i reformiranih institucija, u narednim fazama, do ispunjavanja kriterija za članstvo, možemo govoriti o još stotinjak novih institucija ili o nekih sto novouspostavljenih funkcija države u provođenju evropskih kriterija. Sigurno možemo reći da će se u narednoj fazi od Bosne i Hercegovine očekivati da uspostavi tijelo za nadzor nad državnom pomoći, registar poduzeća, centar za podršku malim i srednjim preduzećima, a isto tako će se morati uraditi i značajna institucionalna izgradnja u segmentu poljoprivrede.

Što se tiče horizontalnih pitanja institucionalne izgradnje, želim istaći da je jako bitno pitanje razvoja politika: nama se konstantno ističe u razgovorima sa Evropskom komisijom da Bosna i Hercegovina do sada nije pokazala dobre rezultate u formuliranju politika. U tom smislu želim da istaknem kako mi u Direkciji za evropske integracije imamo sektor za strategiju, ali isto tako želim da istaknem kako je formirana i jedinica za planiranje ekonomskih politika, a to možemo smatrati embrionima u državnoj administraciji koji će omogućiti kvalitetniji razvoj politika. Dakle, jedna moderna organizacija države i mehanizmi koordinacije treba neophodno da budu poboljšani kako bismo mogli efikasno ispunjavati evropske kriterije, kao i upravljanje finansijskim i ljudskim resursima.

Za kraj, pokušat ću odgovoriti na pitanje da li je Ustav limitirajući faktor. Formalno-pravno gledajući, ni Evropska komisija nikad neće reći da Ustav nije limitirajući faktor - oni uvijek očekuju funkcije. Međutim, pokazalo se da je do sada ovakva ustavna struktura usporavala proces evropskih integracija. A s druge strane, zahvaljujući ispunjavanju evropskih kriterija, kao i procesu evropskih integracija, može se reći da je državna struktura u Bosni i Hercegovini u konstantnoj tranziciji, da institucije države jačaju, da se uspostavljaju novi vidovi suradnje i da se – to želim posebno istaći – uvodi koordinacija, koja čak nije ni ustavna kategorija, ali je neophodna za efikasno vođenje procesa evropskih integracija. U svakom slučaju, želim reći da se

u ovoj fazi, kada usvajamo nove zakone, kada uvodimo nove institucije i nove sisteme, Bosna i Hercegovina sve više i više kreće od rekonstrukcije ka tranziciji, od Daytonu ka Brüsselu.

ŠTA NAM JE POTREBNO ZA EFIKASNU EKONOMIJU?

Damir Miljević, predsjednik Saveza poslodavaca Republike Srpske,
Banja Luka

Zahvaljujem se organizatoru što se sjetio da pozove nekog iz privrede, jer faktički ekonomija je uzrok i posljedica. Ekonomija je razlog, a stanje ekonomije je posljedica onoga što se dešava u društvu. Dobio sam jednu vrlo opširnu temu, kao: hajde vi nabrojite šta je sve potrebno da bude efikasna ekonomija, itd. Ja jednostavno ne mogu niti hoću u petnaest minuta da govorim o tome šta nam je potrebno za efikasnu ekonomiju. Ograničavam se prvo na to da, vrijedaajući intelektualni nivo ovog skupa, potrošim dva minuta vašeg vremena na stvari koje znate, a onda ću pokušati da dođem do uzroka zašto je ovdje ovako kako je.

Za efikasnu ekonomiju - ovo je sad to vrijedanje intelektualnog nivoa skupa - potrebne su efikasna, efektivna, kompetitivna, jeftina i odgovorna država i administracija. Potreban je povoljan privredni ambijent, koji se kreira zakonskim okvirom i provođenjem zakona. Potrebna je mreža organizacija i institucija koje su u funkciji pomoći privredi, i potrebno je - to sam stavio namjerno na zadnje mjesto, ali je na prvom mjestu - da imate cilj i plan. Mislim da ne treba trošiti puno riječi da mi nijedan od ova četiri osnovna elementa u Bosni i Hercegovini nemamo zadovoljena. Da krenemo od ovoga zadnjeg: cilj i plan.

U Bosni i Hercegovini postoji jedno totalno nerazumijevanje, zamjena teza, koja se ogleda u rečenici: Nama je cilj ulazak u Evropsku Uniju. Ulazak u Evropsku Uniju nije naš cilj nego sredstvo. Kao građanin Bosne i Hercegovine, smatram da ću ulaskom u Evropsku Uniju obezbijediti sebi i svojoj djeci bolji status i bolji život - to je cilj, a ulazak u Evropsku Uniju je sredstvo. Zbog tog nerazumijevanja odnosa između cilja i sredstva smo dovedeni u situaciju da je faktički ulazak, odnosno put Bosne i Hercegovine prema Evropskoj Uniji, diktiran izvana. Koliko ja znam, ulazak neke zemlje u EU je dobrovoljan čin, a mi stalno čujemo: zahtijeva se ovo, zahtijeva se ono, postavljaju se rokovi, itd. Ako je ovo suverena država - o čemu bi se dalo diskutovati – jedno je što Evropska Unija ima svoje kriterije i pravila, a drugo je tajming koji će Bosna i Hercegovina imati pri svome pokušaju da ispuni te kriterije ulaska u Evropsku Uniju. Zato mislim da su teze zamijenjene. Plan ulaska Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju, odgovorno tvrdim, ne pravi Bosna i Hercegovina nego međunarodni činovnici u Bosni i Hercegovini, a on se sastoji iz aktivnosti, tajminga, prioriteta itd., što je, naravno - nakaradno i pogrešno.

Da nemamo efikasnu, efektivnu, kompetitivnu, jeftinu i odgovornu državu – to valjda svi znamo – ne bih tu trošio mnogo riječi; ni povoljan privredni ambijent nemamo.

Samo bih upozorio na jednu drastičnu razliku koja se javlja u razumijevanju zakonske regulative. Za državnu administraciju u Bosni i Hercegovini i činovnike međunarodne zajednice, promjena je završena kada je donesen zakon. Drugim riječima, mi smo čuli od gđe Darije da je Zakon o potrošačima donosen prije 40 mjeseci. Gđa Darija nije rekla samo jednu stvar: da taj zakon nikad nije primijenjen u Bosni i Hercegovini, i da dan-danas Zakon o zaštiti potrošača nije implementiran u Bosni i Hercegovini, jer je država smatrala da je svoj posao završila onog trenutka kad je donijela zakon. Čuo sam isto tako rečenicu koja glasi: „Proradila je Uprava za indirektno oporezivanje“. Uprava za indirektno oporezivanje ima zakon, ima Upravni odbor, ima direktora i par činovnika. Proći će godine dok Uprava za indirektno oporezivanje profunkcioniše kako treba. I to je razlika između nas građana i privrednika i države. Znači, mi nemamo privredni ambijent jer imamo razliku između forme i suštine.

Treći element, to je mreža organizacija i institucija u funkciji privrede počev od školstva do ovih kojekakvih državnih agencija o kojima je Darija govorila - to je, kao, u postupku. Pitanje je samo šta smo čekali devet godina da bismo uradili neke banalne stvari kao što je, recimo, kontrola toga šta uvozimo i šta jedu naša djeca. Znači, devet godina nam je trebalo da se sjetimo da sami kontrolišemo hranu koji uvozimo u ovu zemlju. Mi, dakle, efikasnu ekonomiju nemamo, niti možemo da imamo iz ovih navedenih razloga. Ni jedan od ova četiri osnovna elementa mi u Bosni i Hercegovini nismo zadovoljili.

Ne volim da koristim statističke pokazatelje Bosne i Hercegovine jer u ovoj zemlji se ne zna koliko ima stanovnika, a ako ne znate koliko imate stanovnika ne možete meritorno da izvedete niti jedan ekonomski podatak niti možete uspješno da upravljate zemljom u kojoj ne znate koliki vam je broj stanovnika. Mi smo, nažalost, takvo jedno banalno pitanje kao što je „Koliko nas je građana“ preveli u „Koliko nas je nacija“, pa ne možemo da se dogovorimo da provedemo popis. Vjerovatno ga nećemo provesti još najmanje dvije godine. Ali i pored toga, zbog gostiju koji odavno nisu bili u Bosni i Hercegovini, želim da kažem da se ništa promijenilo nije. Znači, spoljni dug Bosne i Hercegovine nikada od Dejtonskog sporazuma do danas nije pao ispod četrdeset posto društvenog bruto proizvoda zemlje, što je stravično. Nezaposlenost je, zvanično, četrdeset posto. Realno je negdje oko dvadeset pet do trideset posto, što je isto vrlo loš podatak. Četrdeset posto stanovništva živi ispod ili na granici siromaštva, s tendencijom da taj postotak bude daleko veći - čak neke procjene kažu da je bliže šezdeset nego četrdeset posto. Društveni proizvod po glavi stanovnika, šta god to značilo jer ne znamo

broj stanovnika, kažu da je negdje na pedeset posto prijeratnoga. Ako je to sve tako, a očito jeste - usput, pokrivenost uvoza izvozom nikad nije prešla u Bosni i Hercegovini četrdeset posto - onda se postavlja pitanje zašto je to tako? Znači, bitan je uzrok, a posljedice svi osjećamo na svojoj koži.

Osnovno pitanje koje želim da postavim kao dilemu pred ovaj skup je zašto Bosna i Hercegovina, devet godina nakon rata, uz ogromnu finansijsku i tehničku pomoć koju je imala iz inostranstva, nije došla na bilo kakav nivo na kojem bi se moglo reći da ima normalnu ekonomsku situaciju? Zvanične procjene o tome koliko je novca ušlo u Bosnu i Hercegovinu kreću se od onih famoznih pet i nešto milijardi dolara direktne pomoći do procjena koje su na nivou od dvadeset tri milijarde dolara kad se uzme u obzir sve direktno i indirektno, potrošnja SFOR-a itd. itd. Kad bilo koji od tih podataka uporedite sa nepoznatim brojem stanovnika u Bosni i Hercegovini, koji se kreće između tri i po i četiri i po miliona stanovnika, onda dođete do podatka da je u Bosnu i Hercegovinu Međunarodna zajednica uložila više po glavi stanovnika nego što je to urađeno Maršalovim planom kad je u pitanju bila Njemačka. Uloženo je daleko više, rezultat je daleko gori. Zašto je to tako?

Prvo, mislim da je jedan od osnovnih razloga pogrešan pristup međunarodne zajednice, od Dejtona pa naovamo, pomoći Bosni i Hercegovini. Vjerovatno nošena idejom da Bosna i Hercegovina ima normalnu privredu, međunarodna zajednica je išla logikom „Hajde da mi njima pomognemo, u biznisu će se sami snaći“. Zaboravili su pri tome da smo mi izašli, ipak, iz ere komunizma, gdje je privatni sektor apsolutno nerazvijen, a državni sektor gleda samo u vlast hoće li šta dati ne bi li se ekonomija pokrenula, tako da je Bosna i Hercegovina od Dejtona do danas bila u slijedećim zvaničnim fazama: prva je faza hitne pomoći, pa faza rekonstrukcije, onda faza takozvanog održivog povratka izbjeglica, a sad je u fazi izgradnje i jačanja institucija. To su zvanični nazivi za faze kroz koje je Bosna i Hercegovina prošla u dobijanju ekonomske i tehničke pomoći od međunarodne zajednice. Kao što ćete primijetiti, u ovih devet godina Bosna i Hercegovina nije bila samo u jednoj fazi, a to je faza ekonomskog razvoja.

Da se vratimo na ono šta je uzrok a šta je posljedica: mislim da je jedan od razloga zaboravljanje ekonomije u prvim godinama pomoći Bosni i Hercegovini, a to je dovelo do toga da su sve državne firme ruinirane. Uz otvoreno tržište, slab i nejak privatni sektor nije, pod nemilosrdnom konkurencijom inostranih roba i usluga, uspio postati konkurentan. Imamo sada jednu totalno nekonkurentnu i neefikasnu privredu koju će biti jako teško osposobiti za – uslovno rečeno - fer utakmicu na međunarodnom tržištu. Znači, to je jedan od osnovnih razloga, on je istorijski, tu se ništa ne može popraviti. Smatram da ne treba ni optuživati nekoga zašto je to tako bilo. Bilo je kako je bilo - treba to iskustvo držati negdje u glavi, pa pokušati primijeniti malo drugačiju metodologiju u nekoj drugoj zemlji koja - ne daj bože - bude u situaciji Bosne i Hercegovine.

Drugi razlog zašto je situacija ovakva, po meni, je dominacija politike nad ekonomijom. Znam da je ovo floskula, međutim, meni se čini da i politika u Bosni i Hercegovini nije sredstvo za ostvarivanje ciljeva, nego je sama sebi cilj. Mi smo došli u jednu vrlo, vrlo čudnu situaciju, mislim da bi i profesori sa Fakulteta političkih nauka i sociolozi trebali da se bave jednom vrlo interesantnom pojavom, koja podrazumijeva da političari u Bosni i Hercegovini vode politiku u cilju zadržavanja svojih stečenih pozicija - samo to i ništa drugo. Ali pitanje je kako oni to mogu da ostvare? Šta je uzrok da oni vode takvu politiku?

Uzrok je, moram da kažem, međunarodna zajednica u Bosni i Hercegovini, ponašanje međunarodnih činovnika, u prvom redu OHR-a pa nadalje. Napravljena je jedna fantastična simbioza međunarodnih činovnika i vlasti u Bosni i Hercegovini, prvenstveno govorim o izvršnoj vlasti na svim nivoima. Dovoljno je da slušate šta vam Veliki Brat kaže i da se ne suprotstavljate mnogo i ostaćete tu gdje jeste. Ne daj bože da imate svoje mišljenje! Ne daj bože da se suprotstavite, onda ćete iza zatvorenih vrata dobiti, po ušima - izvinjavam se na izrazu - a u najgoroj varijanti bićete smijenjeni! Taj sistem, nažalost, ovdje perfektно funkcioniše.

Ova neprirodna simbioza funkcionera izvršne vlasti, koji, umjesto da odgovaraju narodu, odgovaraju međunarodnim činovnicima, i međunarodnih činovnika koji tu svoju vlast upražnjavaju, dovela je do toga da mi jednostavno – sad govorim o privrednicima – ne možemo prići izvršnoj vlasti. Mi njih ne interesujemo. Mi njima nismo bitni. Šta je briga predsjedavajućeg Savjeta ministara šta misle privrednici u Bosni i Hercegovini kad on ne zavisi od privrede Bosne i Hercegovine, on zavisi od milosti međunarodnih činovnika!

Na primjer, traje rasprava o Zakonu o PDV-u u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine, a premijer i ministar finansija otišli za Moskvu – oni to smatraju završenom stvari, sve je dogovoreno. Gdje? Pa u kancelarijama OHR-a, Međunarodnog monetarnog fonda, Evropske komisije... I onda se nađu – nažalost – parlamentarci da upražnjavaju demokratiju: „Vidjećemo šta će biti kad se vrati gospodin Ashdown, vidjet ćemo kako će to završiti“.

I treći uzrok, koji je povezan s ovim drugim, je upražnjavanje neograničene moći bez kontrole i odgovornosti. Direktno, evo ja ću – poznat sam po tome – da prozovem OHR. Upražnjavanje neograničene moći bez kontrole i odgovornosti vodi nepotizmu, autokratiji – ne moram dalje da pojašnjavam, ima ljudi koji su se sigurno mnogo više bavili ovim od mene. Dočekali smo da međunarodni činovnici u Bosni i Hercegovini rade šta hoće, kako hoće, kada hoće i nikome ne odgovaraju za svoje postupke. Mogli ste čitati ovih dana, moram reći, stupidne izjave predstavnika međunarodne zajednice oko Zakona o PDV-u. Kažu: budu li osnovni prehrambeni artikli neoporezovani, to ide u korist bogatih građana. Pa, recimo, ovaj zadnji, veliki slučaj, kad je gospodin

Pedy Ashdown „posjekao“ pedeset devet funkcionera u Republici Srpskoj sa optužbom da pomažu ratne zločince. Ljudi su sklonjeni sa funkcija, a ja moram podsjetiti: u zakonima Republike Srpske piše da je pomaganje ratnom zločincu krivično djelo. Poslije toga, taj isti OHR koji je to uradio nije pružio ni jedan argument niti je poslao te ljude na sud. To je rušenje pravnog sistema ove zemlje.

Mi i nemamo ovaj problem koji stoji u naslovu ove konferencije - Bosna i Hercegovina između upravljanja krizom i izgradnje države - mi imamo krizu upravljanja. Osnovni problem Bosne i Hercegovine jeste kriza upravljanja, koja ima dva elementa: jedan je mjesto i uloga međunarodnih činovnika u Bosni i Hercegovini, a drugi je ustavno uređenje i čitav set problema koji proizlazi iz ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine.

DEBATA I

Marko Oršolić, Internacionalni multireligijski
i interkulturalni centar, Sarajevo

Upućujem komplimente uvodničarima, kao i organizatoru, jer je krajnje vrijeme da se temi Evropska Unija i Bosna i Hercegovina posveti dužna pažnja. Mislim da to već neke nevladine organizacije i rade. Ono što mi je najsvježije je što je Tarik Haverić rekao - *trebao bi nam neki prosvijećeni apsolutist*. Mislim da treba apsolutno nas prosvjetliti, potrebno nam je apsolutno prosvjećivanje, kako našim političarima i političkoj kvazieliti, tako isto i našim građanima i narodima. Mislim da je tu nezamjenjiva uloga međunarodne zajednice, ali i mi moramo shvatiti koja je naša uloga.

O Daytonu bih rekao da će se Dayton sam ukinuti onoga trena kad se ostvari, kad se ozbilji. Međutim, nije ostvaren. Nisu ratni zločinci još privedeni sudu pravde, i još mnoge druge stvari, i zato ne bi trebalo tražiti „hljeba nad pogačom“ - mislim da Dayton treba prije svega potpuno provesti, pa onda ga ukidati. Ja bih htio reći da se zaboravlja ovo: upravo zato što imaju dva entiteta, zato ima OHR. Da nema dva entiteta, možda ne bi ni postojao OHR, možda bi krizna grupa sjedila na nekom drugom mjestu, ne bi ovdje u Sarajevu to bilo nužno. Ima promašaja, naravno, promašaje u svakom slučaju treba dovesti u pitanje, ali isto tako treba se pravovremeno moći i znati uključiti u sve procese, pa čak i u ono što stvara Visoki predstavnik, što nameće - čini se da je to nametanje bilo krajnje nužno.

Sve u svemu, ovo je jedno apsolutno prosvjećivanje u kojem svi učimo i mislim da ga treba nastaviti. Htio bih samo upozoriti sve koji se tim bave: u politici najveću grešku koju možete učiniti je to da napravite drugi korak prije prvog, a mi smo to radili prije rata i u ratu, ne shvaćajući u potpunosti gdje smo. Moda je kod nas napadati međunarodnu zajednicu. Mislim da je to jako problematično. Trebalo bi u svakom slučaju tragati za novim konceptima, za novim senzibilitetom, novim razjašnjavanjem naše situacije. I sam sam naučio ovdje mnogo toga o čemu sam mnogo razmišljao sve ove godine: dakle, prosvjećivanje, i opet prosvjećivanje. Nažalost, kao da smo na kraju 18. stoljeća, ali mora tako biti.

Poslije upoznavanja sa stvarnim problemima, nužno je demokratski dogovoriti proceduru i tako postići legitimitet.

Srdan Dizdarević, Helsinški komitet
za ljudska prava BiH

Današnja uvodna izlaganja su izuzetno inspirativna i znače korak naprijed u odnosu na dosadašnje rasprave o Ustavu BiH.

Mi smo dugo bili taoci jednog odnosa koji je pravio fetiš od Daytonskog Ustava. On je bio tabu tema o kojoj se ne govori. Preovladavalo je mišljenje

po kome je ovaj Ustav donio mir i demokratiju ovoj zemlji te bi rasprava o njemu mogla čak ugroziti ta dva bitna dostignuća.

Naslanjajući se na ono što je profesor Šarčević rekao argumentujući potrebu za ustavnim promjenama, dodao bih i to da su nam postojeća rješenja stvorila skupu, nefunkcionalnu i neefikasnu strukturu vlasti, te bi i to trebalo biti predmetom ustavnih reformi. BiH ne može finansijski podnijeti ovoliku državnu administraciju koja, povrh svega, nije sposobna da komunicira sa svijetom u svim onim oblastima u kojima normalne države komuniciraju sa drugim državama ili međunarodnim organizacijama.

Problematične su i neke postojeće odredbe Ustava koje se odnose na ljudska prava. Sve se posmatra kroz prizmu tri konstitutivna naroda, građanin je odsutan iz Ustava kao i pripadnici manjina i oni građani čiji primarni identitet nije etnički. Ustav je ograničio pasivno izborno pravo Bošnjacima i Hrvatima koji žive u Republici Srpskoj i Srbima koji žive u Federaciji BiH, a iz političkog života su faktički isključeni pripadnici nacionalnih manjina, Bosanci, Hercegovci i drugi.

No, osnovni razlog zbog kojeg sam se javio za diskusiju je želja da polemishem sa prilično raširenim mišljenjem po kojem BiH vlasti iskreno nastoje približiti ovu zemlju evroatlanskim integracijama. To je krajnje problematično i diskutabilno mišljenje. Pred sobom imamo licemjerno držanje nosilaca vlasti, od kojih neki i ne kriju da im je prioritet, primjera radi, očuvanje Republike Srpske pa tek onda evropske integracije. Licemjerje se iskazuje u dva oblika: jedan je nekonzistentan odnos prema Evropi i njenim vrijednostima, uz koketiranje sa drugim polovima međunarodne moći, što dovodi do gubitka kursa i do gubljenja strpljenja u Evropskoj Uniji i njenim zemljama članicama. Naši političari definitivno vode šizofrenu spoljnu politiku bez jasnih prioriteta i bez konzistentnosti. Druga stvar je enorman raskorak između formalnog i suštinskog, između ispoljene spremnosti da se bez poteškoća usvoje novi zakoni, čime se ispunjavaju formalni zahtjevi EU i drugih evropskih integracija, ali i potpuna nespremnost da se ti zakoni primijene i provedu u praksi.

Došli smo do trenutka u kojem je prilično jasna diskrepancija između odnosa međunarodne zajednice prema procesima i rezultatima tih procesa u Bosni i Hercegovini i naših ocjena i procjena. Međunarodna zajednica ima potrebu da od ovog pravi uspješnu priču, da opravda sredstva i svoju prisutnost. Ali činjenica je da su procesi spori, da su nedovoljni, da nisu ireverzibilni i da se, što je najznačajnije, održava jedno stanje potpune ovisnosti Bosne i Hercegovine od međunarodne zajednice, stanje nesposobnosti da se ona učini samoodrživom. Mislim da tu leži jedan od krucijalnih problema u raspravama koje vodimo.

Odsustvo predstavnika Ureda visokog predstavnika ovdje upravo pokazuje tu vrstu arogancije, tu nesposobnost da se sasluša drugo i drugačije, makar

da bi se čulo šta misle ljudi koji će ovdje živjeti, koji će dijeliti sudbinu ove zemlje, koji će živjeti od rezultata, pozitivnih ili negativnih, svih ovih promjena.

Sejfidin Tokić, Socijaldemokratska unija, SDU

Dosta je teško govoriti nakon ovakvih izlaganja koja, bez obzira na sve komplimente, nisu nešto novo u bosanskohercegovačkim konferencijama istog tipa. Tema o kojoj smo raspravljali je pokušaj odgovora na pitanje koliko je daytonska Bosna i Hercegovina uspješna država? Nije uspješna država daytonska Bosna i Hercegovina; međutim, do sad se, od njenog međunarodnog priznanja, nije rodila uspješnija. Ja bih vas samo podsjetio na nekoliko podataka koje, plašim se, stalno zaboravljam. Prvog marta 1992. godine organizovan je referendum: 66% ljudi je glasalo za suverenu Bosnu i Hercegovinu kao državu ravnopravnih naroda. Simulirajte danas novi referendum: po ispitivanju UNDP-a i drugim istraživanjima, imali bismo manji procenat građana koji su spremni izjasniti se za suverenu državu Bosnu i Hercegovinu. Dakle, imamo jedan problem koji se otprilike svodi na ovo: rat je pokazao da ne možemo državu podijeliti i to je jedan od rijetkih konsenzusa koji je postignut između vladajuće nacionalne, nacionalističke i političke oligarhije i međunarodne zajednice. Znači, sve što smo naučili u ratu jeste – nismo je uspjeli podijeliti, ne možemo je podijeliti. Postdaytonski period pokazuje velike teškoće u njenom integrisanju. Naravno, rješenje je ići sa uključenjem Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju, i to na način da se njen ustavno-pravni sistem usklađuje u minimalnom iznosu u kojem je neophodno da Bosna i Hercegovina uđe u Evropsku Uniju, a to se ne može uraditi bez međunarodne zajednice, bez učešća međunarodnih predstavnika, da li u formi suverena, protektora, podrške, pomoći - o tome možemo razgovarati.

Hoću reći, ne možemo dobiti trku - to je odgovor - sa ubjeđivanjem Srba, Hrvata ili jednog procenta Bošnjaka i drugih, da je njihova država BiH, da je Sarajevo centar njihove države, da se oni moraju tome okrenuti... Brže ćemo dobiti trku ako tu suverenost „relativiziramo“ i uključimo Bosnu i Hercegovinu u šire evropske integracije. Ipak, bez obzira na sve, mislim da bi trebalo ponuditi neka rješenja - analize su ovdje već sve napravljene, jer što se tiče postojećeg stanja nemamo nekog manevarskog prostora. Naime, bez obzira na naše želje, o Bosni i Hercegovini ne možemo govoriti kao o jednom izolovanom primjeru koji se ne treba povezivati sa Kosovom. Proglašavanje Kosova kao nezavisne države će se snažno odraziti na Bosnu i Hercegovinu. Amerikanci će vjerovatno izaći sa stavom o nezavisnom Kosovu i mi ćemo biti suočeni sa čitavim nizom problema - da li je uopšte Bosna i Hercegovina moguća kao uspješna država, a ne da li je kao daytonska država uspješna.

Dino Abazović, Univerzitet u Sarajevu,
Fakultet političkih nauka

Ponukan uvodnim izlaganjima i samom temom današnjeg panela, svjestan ograničenja na tri minuta diskusije, ograničit ću se na par teza koje će reflektirati pitanja koja smo čuli na panelu, ali također otvoriti mogućnost da se porazmisli o nekim drugim pravicima koji bi mogli doprinijeti, nadam se, našoj uspješnijoj diskusiji. Ja sam sociolog i pokušat ću dati jednu sociološku interpretaciju onog što smo čuli od uvaženih panelista tokom prijepodnevnih sesija. Zapravo, ključno pitanje jeste ono koje međunarodna zajednica, primjenjujući metodologiju *Rational Choice Theory* ili teoriju racionalnog izbora, uporno iznova nameće kao jedino rješenje za Bosnu i Hercegovinu.

Teorija racionalnog izbora se u praksi, pogotovo u kontekstu etnički pluralnih država, pokazala kao katastrofalno rješenje. Nemam namjeru elaborirati detalje, ali osnova djelovanja prema teoriji racionalnog izbora jeste da ljudi svjesno i racionalno odabiru ono što je za njih najbolje. Shodno tome se izvlači metodologija koja predviđa određene projekte, planove, implementacije i tako dalje. *Rational Choice Theory* nije pravilan put i međunarodna zajednica, odnosno predstavnici sublimata - koga god smatrali pod tim - mora odustati od tog koncepta. Primjer A: vrlo inspirativno izlaganje koje smo čuli od gospođice Darije Ramljak u principu se može svesti na sljedeće pitanje, koje nije moje nego pitanje koje sam čuo na jednom sličnom skupu od jedne mlade magistricke ljudskih prava i demokratije, kolegice Lekić. Pitanje je: da li bi trenutne države članice Evropske Unije danas ispunile uvjete da budu članice te iste Evropske Unije? Ja sam sklon tvrditi velikim slovima: NE. Većina članica Evropske Unije danas ne bi bila u mogućnosti i prilici da ispunite sve one uvjete koji se nameću zemljama u tranziciji. Zašto se onda teorijom racionalnog izbora misli da smo mi u mogućnosti da sve to ispunimo?

Druga teza koju želim iznijeti jeste direktno indicirana izlaganjem gospodina Haverića o opstojnosti, pitanju i sadržaju i trenutnom stanju bosanskohercegovačkog društva. Ja se nikada ne bih usudio reći da bosanskohercegovačko društvo nema. Samo bih se usudio detektovati šta se dešava sa bosanskohercegovačkim društvom. Postavlja se pitanje šta učiniti i kako tu socijalnu dezorganizaciju, koja je sveprisutna u Bosni i Hercegovini, okrenuti u onom pravcu koji nas može voditi nečemu što se zove evropeizacija Bosne i Hercegovine?

Jedan od modela jeste prekinuti sa praksom oštrog dihotomije između javnog i privatnog. U Bosni i Hercegovini, djelovanjem etnokratija, etnopolitika i djelovanjem međunarodne zajednice, u *javnog* je etablirano sve ono što bi trebalo da bude duboko u sferi *privatnog*. Bitka za Bosnu i Hercegovinu u budućnosti, po mom mišljenju, danas se vodi u onim oblastima koje su potisnute u sferu privatnog. Kako, zašto i kada je došlo do takvog obrata da

danas u javnom diskursu imamo etablirane postulate koji su suprotni esenciji, odnosno biti Bosne i Hercegovine onakve kakvu je želimo vidjeti, jeste pitanje na koje možemo eventualno pokušati da odgovorimo.

I treća stvar jeste pitanje onoga što u Bosni i Hercegovini funkcioniše. U Bosni i Hercegovini, govorim bez bilo kakvog pozitivnog ili negativnog prefiksa, funkcionišu alternativni mehanizmi i alternativne institucije, koje su direktna prijetnja razvoju uljuđenih, demokratskih, civiliziranih institucija jedne države. Konačno je vrijeme da svi akteri, od obrazovanja, države, političkih stranaka i tako dalje, rade na redefiniciji i institucionalizovanju onih praksi i mehanizama za kojima svi kao građani Bosne i Hercegovine posežemo jer smo u stalnom sukobu sa dejtonskom konstitucijom Bosne i Hercegovine.

Danko Plevnik, novinar Slobodne Dalmacije

Ja mislim da Bosancima, prije svega, nakon toliko vremena, nedostaje osjećaj za samokritiku, jer sam u pauzi vidio da su ljudi pušili pod onim tablama „nedozvoljeno pušenje“. Meni je svejedno da li su oni pušili kao građani ili kao pripadnici naroda ispod table „nedozvoljeno pušenje“. Zato mislim da smo pretjerali u mistifikaciji države, jer država je otprilike kao i građanin, kao čovjek. Vi se sjećate, nekad, da bi se zaposlilo, najprije si išao na razgovor, a onda su prema tebi oni određivali konkurs - tako je bilo i sa Bosnom. Najprije su pravili Bosnu i Hercegovinu, onda su radili ustave, zakone i pravo. Moja teza je da pravo tu nije aksiom nego samo određeni diskurs, i možda, još jača teza - da se pravom ne može stvoriti pravna država u BiH zato jer se gordijski čvor svih ovih antinomija ne može razriješiti Damoklovim mačem, a ta vladavina prava i Damoklov mač koji ne može nikad ništa prerezati mogu dovesti samo do nove rasprave o pravu. Zato smatram, ništa bolje nije ni u Evropskoj Uniji, jer ne možete objasniti zbog čega je Evropska Unija primila Cipar - pola Cipra! - to po svim njenim pravnim regulativama ne bi smjela. To se, naravno, može pametno iskoristiti kao presedan za Bosnu i Hercegovinu: da se ona kandidira za ulazak u Evropsku Uniju kao Federacija BiH, bez Republike Srpske, i da se obaveže Srbija da, ako želi ući u Evropsku Uniju, ne može reflektirati na bratstvo svih Srba, i tako dalje. Po mom mišljenju, ono šta treba Bosni da nadiđe sve moguće kontradikcije koje se proizvode ne znam koliko na sat, jeste jedna snažna geopolitička volja, koju je nemoguće stvoriti i stvarati samo u Bosni. Potrebna je međunarodna akcija Bosne i Hercegovine i izvan Bosne i Hercegovine.

Što se tiče one priče da Bosna nema društva ili ima društva, mislim da to nije točna priča. Nakon raspada Rimskog Carstva narodi su preživljavali u društvima - nije bilo države. Preživljavali su svojim načinima života, svojim

načinima društva. Ja mislim da je Bosna i Hercegovina, kao i Hrvatska, kao i Srbija, tip jednog zastarjelog društva koje ne korespondira i ne zna šta se događa sa modernim društvom kakvo je, na primjer, belgijsko, koje sada dolazi u pitanje zbog problema jednoga multi-rasnog društva, koje je problem i Njemačke: u Frankfurtu je svaki treći stranac drukčije boje. Znači, problem je što ovdje nema političke kulture za jedno novo, multi-rasno društvo koje očekuje Evropu, a ne slabost države, jer njemačka država, belgijska, holandska, to su jake države, ali ne mogu samo na bazi državnosti i vladavine prava riješiti probleme za koje se traži nova politička kultura. A da ne kažem da je Bosni zaista potrebna jedna nova politička kultura, koju je nemoguće ostvariti jer političari su zainteresirani za jedan komotniji model ove stare nacionalne, nacionalističke kulture.

Bodo Weber, Univerzitet Hannover

Imam dvije napomene. Prva se odnosi na izlaganja gospode Šarčevića i Haverića. I prvi i drugi su iznijeli jednu tezu koja je već dugo prisutna u Bosni i Hercegovini, a to je teza o Visokom predstavniku kao o suverenu ili autokratu, koja je, priznajem, prilično atraktivna. No ja ipak mislim da ta teza ne stoji. Visoki predstavnik nije nikakav suveren, njegova kontrola nad vojnim i policijskim snagama – kako domaćih tako i međunarodnih - je ograničena, i važi i to što je gospodin Oršolić već napomenuo: iznad njega stoji međunarodna zajednica, koja uz to ni sama nije jedinstvena. Naprotiv, mislim da je stanje u Bosni danas na jedan ironičan način kopija stanja u kojem se Jugoslavija našla u 1980-im godinama, to jest stanje u kojem imate na jednoj strani strukturnu društvenu krizu, a na drugoj strani jedno stanje ne-države s odsustvom suverena, s jednim ustavom koji je institucionalnim putem nepromjenjiv i sa prisustvom vojske koje onemogućuje promjenu ustava vaninstitucionalnim putem.

Druga napomena se odnosi na izlaganje gospođe Ramljak i gospodina Miljevića. Meni se iz ta dva izlaganja nameće jedan malo zabrinjavajući zaključak za samu Evropsku Uniju. Naime, evropska integracija Bosne-Hercegovine, čini mi se, predstavlja zaista jedinstven slučaj autointegracije Evropske Unije preko bosanske teritorije. Naime, Evropska Unija postavlja uslove za integraciju; Evropska Unija ih ispunjava putem OHR-a, i tu, oprostite gospođo Ramljak, ne postoji nikakva bitna razlika da li zakon implementira Visoki predstavnik ili Skupština pod prijetnjom da, ako ona to ne implementira, onda će to raditi Visoki predstavnik; i onda, na kraju, ta ista Evropska Unija u godišnjim izvještajima procijeni vlastitu implementaciju vlastitih uslova. Znači, to je jedna strukturna specifičnost koja se ne da promijeniti, ona je tu. To ne znači da sam protiv evropske integracije Bosne.

Samo upozoravam – da ako se zaboravi na tu specifičnost, onda postoji velika prijetnja za demokratsku Evropske Unije jer će biti ugrožena sistemski osnovna demokratije, to su *checks and balances*, i bojim se da će se potpuno izgubiti kriteriji za proširenje Evropske Unije.

Branko Todorović, Helsinški odbor
za ljudska prava u Republici Srpskoj

Dao bih kratak komentar. Naime, mi govorimo vrlo često o Evropskoj Uniji, o ulasku u Partnerstvo za mir, gubeći iz vida vrlo važnu činjenicu: prosječan građanin Bosne i Hercegovine, pa čak da kažemo i dio obrazovanih, zapravo nema nijednu suštinsku ili kvalitetnu informaciju o tome šta je to u stvari Evropska Unija. Radeći ovaj posao, imam priliku razgovarati sa velikim brojem „običnih“ ljudi; oni zaista postavljaju najnormalnije pitanje, a to je: šta mi zapravo dobijamo ulaskom u Evropsku Uniju?

Veliki broj građana vezuje priču o Evropskoj Uniji za doista banalno i katastrofalno pitanje viza. Dakle, u prvom momentu pomisle na to da bi mogli putovati u Njemačku ili Austriju ili bilo gdje bez viza, što zapravo govori o potpunom odsustvu svijesti kod građana o EU, koji su prepušteni sami sebi. Vidimo da se sva bitna pitanja u Bosni i Hercegovini rješavaju negdje u sferi koja nema nikakve veze sa građanima, sa uslovima u kojima „obični“ ljudi žive, negdje u nekoj apstraktnoj sferi između Visokog predstavnika i nekih političkih struktura u BiH, koje su također odrođene od građana, odmah nakon izbora.

Tako se postavlja pitanje kako dobiti podršku građana za ulazak u Evropsku Uniju ako oni jednostavno nemaju ni minimum informacija ni o Evropskoj Uniji niti o tome šta bi za pojedinca ulazak u Evropsku Uniju značio? Mi vidimo da naša država, preko institucija, poduzima određene korake, ima strategiju i aktivnosti u tom pravcu, ali zaista nismo primijetili sa bilo koje strane, od međunarodne zajednice, Evropske Unije, Evropske komisije u BiH ili domaćih vlasti, čak ni od nevladinih organizacija ili medija, da postoji sistem informisanja ili edukovanja građana o tome šta su to zapravo evropski standardi o kojima ste vi govorili ovdje, dakle standardi ljudskih prava, socijalni, zdravstveni, standardi školstva... I između čega zapravo mi treba da biramo: između načina života koji imamo sada i mogućnosti koje nam se otvaraju ulaskom u Evropsku Uniju? Zato smatram da je vrlo važno u Bosni i Hercegovini, da se priča o Evropskoj Uniji spusti na nivo razumijevanja za sve građane, da se demistifikuje te da se ostvari proces u kojem će građani Bosne i Hercegovine, koji su negdje ostali - čini mi se u 95. godini ili 89. i 90. - da se oni uključe u društvena zbivanja kao subjekat, a ne kao kontinuirani objekat, na kojem se rade različiti politički i društveni eksperimenti; jednostavno, građani nemaju ni minimum mogućnosti da utiču na bilo šta što se oko njih dešava.

Edin Šarčević

Zahvaljujem se Bodi za instruktivne primjedbe u pogledu suvereniteta. One dijelom stoje, dijelom ne stoje, zavisi prvenstveno od toga šta podrazumijevate pod suverenitetom. Zbog refleksivnog pojma ne možemo dati uopćen odgovor. Što se tiče kompleksa pitanja Evropske Unije, te članstva Bosne u Evropskoj Uniji, tu bih rekao par riječi za koje mi se čini da su bitne, i još bi dodao nešto o bosanskohercegovačkom ustavu. Naime, Evropska Unija nije vrijednost po sebi, vrijednost prema kojoj bi se moralo bosanskohercegovačko društvo ili bosanskohercegovačka državna zajednica orijentirati. Ja sam zastupnik teze da Bosnu i Hercegovinu prije svega iznutra treba uljuditi, dakle, privesti je evropskim standardima kao što su pravna državnost i efektivna zaštita ljudskih prava, kao što je državna neutralnost u etničkim ili vjerskim pitanjima, kao što je efikasna uprava; Bosnu i Hercegovinu treba, dakle, učiniti funkcionalnom državom, bez obzira da li će ona stupiti u punopravno članstvo Evropske Unije ili neće. To je naprosto unutrašnja potreba bosanskih građana i svrha državne organizacije. U tom smislu argument «Evropska Unija» koji se stalno upotrebljava u bosanskohercegovačkom političkom govoru ne igra gotovo nikakvu ulogu. Na primjer, argument da se moraju uhapsiti optuženici za kriminalna djela jer to od nas zahtijeva Evropska Unija, ili da moramo reformirati jedinstven vojni sistem jer to od nas zahtijeva Evropska Unija, ili da moramo uvesti jedinstven porezni sistem jer to Evropska Unija zahtijeva - govori samo o unutrašnjoj nespornosti da se izađe ususret kategoričkom imperativu državne organizacije – to zahtijeva funkcionalna i prosperitetna državna organizacija. Optuženici za zločine se ne hapse zbog zahtjeva Unije nego zbog osnovane sumnje da su počinili krivično djelo.

Upravo zbog toga bih se vratio na bosanskohercegovački Ustav i, naravno, referirao bih na izvođenje gospodina Oršolića. Ja mogu razumjeti potrebu gospodina Oršolića da brani OHR – mislim da je to legitimno i da je jako dobro da je ovdje prisutan kakav-takav advokat OHR-ovog biroa. Nisam, međutim, siguran da mogu razumjeti smisao ove odbrane. Jer, svi smo svjesni da je OHR napravio pozitivne pomake u bosanskohercegovačkom društvu. No, ovu nespornu činjenicu valja precizno odmjeriti s obzirom na neučinjeno i s obzirom na troškove OHR-ovog angažmana. Tek na osnovu usporedbe ovih parametara moguće je oprezno izvesti zaključak o svrsi i dometima OHR-ovih angažmana. Ja o tome nisam govorio, jer mi se čini evidentnim da je OHR-ovo administriranje u pravilu postalo samo sebi svrhom.

Smatram, i sve vrijeme govorim o drugom problemu, naime, da Bosna u sadašnjem ustavnom okviru ne može egzistirati kao harmonična, prosperitetna zajednica. Ustav mora biti nadomješten jer je neprimjenjiv; dakle, ne kako gospodin Oršolić utvrđuje da ga treba prvo primijeniti. Apsurdno je, skoro deset godina nakon usvajanja ovog Ustava, govoriti o njegovoj primjeni – ili je već primijenjen ili neće nikada ni biti primijenjen. Problem je na drugoj

strani i ne mogu ga uočiti jedino profesionalni demagozi: Ustav se ne može primijeniti jer etablira antinomičan sistem čija primjena po mehanizmima međusobno uvjetovanih reakcija svaki put proizvodi konflikte u najrazličitijim formama. On ne pravi od Bosne državnu zajednicu koja je samoodrživa. Ponavljam, on - suprotno tome - producira konflikte, frustrira individue, frustrira kolektivite; ukratko, taj ustav mora biti zamijenjen.

Ja predlažem model konventa, predlažem model njemačkog *Grundgesetza*, model po kojem će međunarodna zajednica izdiktirati minimume, formirati konvent, na primjer, po ugledu na konvent Evropske Unije, od predstavnika različitih socijalnih grupa i pravnih eksperata, i dati im zadatak da napišu novi ustav. Samo u tom smislu vidim danas pozitivnu ulogu OHR-a. Međutim, OHR kao i međunarodna zajednica žive od proklamacija koje ne mogu sami izvršiti, i to je začarani krug u kojem se krećemo.

Konačno, bosansko društvo je za mene pitanje lojalnosti. Postavljam pitanje vama kao što ga postavljam sebi: da li mi u ovom ustavnom i političkom sistemu možemo stvarati nove tipove lojalnosti? Na primjer, lojalnost ustavu, to je jedan tip patriotizma. Ja sam patriot ne zbog toga što sam službenik svoga naroda nego što hoću da branim jedan ustavni sistem. Da li mi imamo ustavni sistem sa kojim se možemo identificirati? Da li možemo stvoriti tu vrstu patriotizma koja funkcioniра u Njemačkoj, u Francuskoj, u Americi? Da li možemo polagati zakletvu na ustav i da li je Dejtonski ustav dokument koji nama dopušta luksuz ustavne lojalnosti? Ja tvrdim da on nije takav ustavni akt i da je to još jedno mjesto koje govori u prilog tezi da ga moramo ukloniti iz bosanskohercegovačke historije državnosti.

Darija Ramljak

Ja ću imati četiri refleksije. Prvo, vezano za ovu autointegraciju Evropske Unije: naravno da se ne može porediti trenutak u kojem se Bosna i Hercegovina sada nalazi sa periodom od, recimo, prije tri godine. Prije tri godine smo sigurno mogli govoriti o autointegraciji, o nametanju uvjeta od strane Evropske Unije, o posrednom provođenju tih uvjeta, poslije isto tako i o ocjenjivanju. E, isto tako možemo reći da je to što se dešavalo, ta autointegracija, da je potpomogla izgradnju državnosti Bosne i Hercegovine i omogućila, na izvjestan način, dalje preuzimanje vlasništva nad tim reformama. Složila bih se s tim da je bio period jedne autointegracije, a da sad sve više i više idemo u period integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju. Da li je to na zadovoljavajućoj razini, ne bih se sada usudila cijeniti, o tome bi se pogotovo mogao povesti jedan razgovor.

Druga refleksija: bilo je spomenuto da bh. građani nemaju informacija o Evropskoj Uniji. Evo da vam samo kažem šta Direkcija za Evropske integracije na tu temu radi: još prije dvije godine pokrenula je jednu kampanju „Znanjem

u Evropu“ - naravno da ne možemo stići svugdje i do svake škole - ali recimo, do sada smo surađivali sa privrednim komorama, evo sada od oktobra mjeseca kreće suradnja sa univerzitetima, gdje planiramo na svim univerzitetima u Bosni i Hercegovini da održimo seriju predavanja o evropskim institucijama, o evropskim kriterijima, dakle ona osnovna znanja koja moraju biti podastarta javnosti. S tim u vezi vam želim isto tako reći da Direkcija priprema jednu komunikacijsku strategiju koja nam već sada, dakle, olakšava život: da vidimo u kojoj fazi procesa evropskih integriranja će se koje informacije i kojim ciljnim skupinama nuditi.

O tome da li smo subjekti ili objekti ovog procesa: opet bi se dotakla one autointegracije s početka, pa bih rekla da smo i mi u Vladi i Direkciji za Evropske integracije sami sebi nametnuli par zadataka, gdje pokušavamo da uspostavimo metodologiju, planiranje čitavog procesa, da ne bismo došli u situaciju da nam se kriteriji tek tako nameću nego da ih sami elaboriramo, da sami namećemo rokove i evo, da vam kažem da je u finalnoj fazi izrada Strategije evropskih integracija, koju nije radila Vlada sama nego uz pomoć vanjskih stručnjaka, i kolega Miljević je jedan od tih vanjskih stručnjaka koji piše prilog za Strategiju. Dakle, toliko o subjektima i objektima - polako postajemo subjekti.

I još jedna refleksija na ovo što je rekao kolega Abazović vezano za kriterije. Apsolutno bih se složila s vama. Najviše sam se zamislila nad tom tezom kada sam čula da već danas Mađarska, koja je tek postala članicom Evropske Unije, mora u evropski budžet da uplaćuje 46 miliona eura godišnje, tzv. britanskog rabata. To me natjeralo na razmišljanje da se upitam da li je Velika Britanija uopšte članica Evropske Unije? Ona, koja je iskoristila sve opcije *opt outa*, tzv. izuzimanja iz evropskih kriterija prije nego što su uopće uspostavljeni pa danas ne primjenjuje ni Socijalnu povelju niti je članica Euro zone, što za Bosnu i Hercegovinu neće moći biti slučaj: mi ćemo morati ispunjavati sve one famozne Maastrichske kriterije, morat će nam zbir vanjskog i unutrašnjeg duga biti manji od 60%, i tako dalje i tako dalje. O čemu se tu radi? Kada je Evropska Unija izgradila na neki način svoje principe, znači 93. godine, kad su se odlučili da prime bivše socijalističke zemlje u članstvo, odlučili su se ipak da naprave neki ekskluzivitet kluba i zbog toga su napravili te i takve kriterije, što znači do nas je: što prije uđemo, nivo kriterija i njihova količina bit će manji, što kasnije uđemo bit će veći, a one stare članice će i dalje imati mogućnost iz nekih pravila da se izuzimaju. Naravno, ne iz zakonodavstva, jer tu je Komisija nadležna da uvijek podnosi tužbu protiv zemlje koja ne provodi, ali protiv određenih pravila još uvijek postoji mogućnost izuzimanja.

Damir Miljević

Teza koju sam ovdje čuo, i mislim da je to suština stvari, je jedna jako opasna teza, a koju savršeno koriste međunarodni činovnici u Bosni i Hercegovini,

Oprostite, gospodo, oni su za mene ipak samo međunarodni činovnici, njih plaća neko drugi, njih je postavio neko drugi i oni nisu dio ove strukture ovdje. Ja ne priznajem gospodina Paddyja Ashdowna kao vlast; za mene kao građanina Bosne i Hercegovine - on je međunarodni činovnik. A ta opasna teza koju sam čuo ovdje je da smo nesposobni, glupi, ne znamo sami i ne možemo sami i da nama treba prosvijećeni apsolutizam. Da li to znači, pitam one koji se zalažu za to, da nama ne treba demokratija? Ja se slažem, nije meni to problem, ali nemojte onda da se igramo demokratije. Hajde da uđemo u fazu prosvijećenog apsolutizma, da poukidamo sve parlamente i sve vlade i predamo nekome vlast, ali i odgovornost da nas uvede u Evropsku Uniju. Ako je to rješenje, a ne znam da li je, ako je to jeftinije i brže - ja sam za. Ako to nije rješenje, onda gospodo da prestanemo da se igramo demokratije nego da pokušamo da uvedemo građansku demokratiju u ovu zemlju. Ova sredina, ovaj sivi prostor koji je sad forma demokratije, a apsolutizam je na djelu, pokazao se apsolutno skup i neefikasan.

Tarik Haverić

Bilo bi mi jako žao da ostanem neshvaćen, a očito je to moja greška, što sam zaključio iz replike o postojanju ili nepostojanju bosanskog društva. Ja ne bih htio da mi ovdje budemo žrtva *wishful thinking*, da svoje želje shvatimo kao realnost - ja bih želio možda više nego bilo ko drugi, uključujući kolegu Abazovića, da to nije tako. Međutim, kolega Plevnik je iznio jednu vrlo umjesnu primjedbu, koja zapravo potvrđuje ovo o čemu sam ja govorio. Naravno, poslije pada Rimskog Carstva ljudi su nastavili živjeti kroz društvo, ali to više nije bilo društvo Rimskog Carstva, pri čemu ne mislim da se Bosna raspada niti da je na putu da se raspadne kao Rimsko Carstvo, ali smatram da kada vi, kolega Abazoviću, postulirate i kažete: Bosna kakvu mi želimo ili kakvu bismo željeli - vi zapravo govorite jedno kolektivno „mi“ u imenu kolektiviteta u kojem ćemo se ja i vi sigurno empirijski naći kao pojedinci, ali koji sociološki ne postoji, što ne znači da ne treba da postoji i što ne znači da neće postojati jednom. Na primjer, izvana nametnuta forma, kroz nekoliko generacija, kao što je bio slučaj u Francuskoj: nije se tamo niko opredjeljivao da živi zajedno, to je bio prosvijećeni monarh koji je držao sve dok na kraju dijalektički to nije prešlo u jednu zajedničku svijest. To me dovodi na drugu primjedbu.

Tvrdeći da je kao privremeni oblik idealan za ubrzavanje procesa evropeizacije i prosvijećeni apsolutizam, ja nisam tvrdio - daleko od toga - da je sadašnji apsolutizam na djelu prosvijećen. Ja sam tu stavio ograde, volio bih da je on koherentniji, da postoje odgovornosti, da postoji jasan cilj, da svi ljudi od kojih se traži da podnose žrtve shvate šta su njihova legitimna očekivanja za tri, pet, sedam godina – dakle, to je malo složenije nego tvrdnja ukinimo demokratiju.

Vox populi: Da li formulisanje ili zalaganje da se iskazuje lojalnost državi i Ustavu pretpostavlja i formaliziranje tog čina?

Edin Šarčević

Ja to vidim prvenstveno kao tehničko pitanje, premda se u izvjesnoj mjeri svaki državljani mora obavezati na lojalnost. Postoje takvi modeli, u Americi, na primjer. Postoji njemački model, gdje prijem u državljanstvo podrazumijeva potpisanu izjavu o poštovanju ustavnog uređenja i spremnost se po potrebi vlastitim životom brani taj ustavni sistem. Težište mojih teza nije usmjereno u tom pravcu, ali ne bih imao ništa protiv da se formalizira ta vrsta lojalnosti. Zakletva bi se morala polagati na ustav – nikako na Evandjelje; zakletva bi se morala polagati pred parlamentom i njegovim predsjednikom, nikako pred povovima itd.

Ja sam htio naglasiti nešto drugo, naime, potrebu podsticanja socijalno-psiholoških procesa koji će voditi utvrđivanju bosanskog državnog naroda, ako hoćete bosanske nacije. Tezu sam već javno izložio primjenjujući trenutne standarde međunarodnog javnog prava – da bosanska nacija egzistira dok egzistira zajednica građana državljana Bosne i Hercegovine – nju su odmah dežurni politolozi proglasili blasfemičnom. Pokušavam dokazati da mi moramo pronaći takav model koji će građane ove države i konstitutivne narode povezati u amalgam jednog državnog naroda – ne u etnije – i u tom smislu plediram za pisanje novog ustava prema postojećim obrascima. Budimo iskreni, lojalnost je osjećaj koji se ne može prinudno iznuditi. Svako od nas odlučuje, u krajnjoj liniji, kome je lojalan. To je proces skrivenog odlučivanja, i ta formalna začkoljica, koju vi na kraju potpišete, još uvijek ne zadire u vaše individualne odluke, u vaše obrasce ponašanja. Mi smo to doživjeli 1990. godine, kada je na tzv. srpskom referendumu i referendumu građana Bosne i Hercegovine razarana republička zajednica Bosne i Hercegovine. Ona je upravo funkcionirala kao nacionalna država Bosanaca. Dakle, govorim o socijalno-psihološkom procesu i tražim model koji će svojom prihvatljivošću zadobiti lojalnost bosanskih građana da konačno kažu: Mi smo građani ove države, naša je dobrobit vezana za dobrobit ove države. Da razmišljaju na jedini razumljiv način, naime, da ne sade mrkvu u Grudama, a mole Boga da kiša padne u Zagrebu.

PANEL 2

**BOSNA I HERCEGOVINA
U SVJETLU EVROPSKE VANJSKE
I SIGURNOSNE POLITIKE**

BOSNA I HERCEGOVINA KAO OGLED EVROPSKE VANJSKE I SIGURNOSNE POLITIKE

Reinhard Weissshuhn, ekspert za vanjsku politiku parlamantarne frakcije stranke Saveza 90/Zelenih SR Njemačke

Gospodin Ćurak nas je maločas pozvao da budemo politički nekorektni i rekao je da se u stvari od političara i ne može očekivati nešto takvo – rekao je „političke sluge“. No, i sâm sam politički sluga – ali na sreću samo u Njemačkoj, ne u Brüsselu i ne u Sarajevu, i nadam se da mi to ostavlja dovoljno prostora da ipak budem politički nekorektan. Još nešto kao uvod: izuzetno me raduje ova debata i prilika da u njoj sudjelujem. Može se reći da sam pomalo i ponosan na Fondaciju Heinrich Böll koja je bliska Zelenim, dakle fondaciju koja je bliska mojoj stranci – ponosan sam što pomažu ovu debatu, što ja mogu u njoj sudjelovati, što mogu učestvovati u njenoj organizaciji – zahvaljujući tome, ne moram reći veliki dio onoga što sam želio reći o situaciji u Bosni i Hercegovini. To je ovdje već rečeno, većina toga, a i inače mislim da je bolje kada to kažu ovdašnji akteri nego ako to mora reći neko izvana. Dakle, govorim o zajedničkoj vanjskoj i sigurnosnoj politici Evropske Unije, a na tu temu se ima reći dosta toga što je politički nekorektno – no, ako ta zajednička vanjska i sigurnosna politika treba da djeluje u Bosni i Hercegovini kao u nekom oglednom području, onda se, naravno, mora reći nešto o obje strane, to se ne može izbjeći.

Počet ću jednostavno s onim što općenito mislim da je svrha i cilj ove zajedničke vanjske i sigurnosne politike, ili onim što pretpostavljam da je ona, ili što slutim, što očekujem da je ta politika. Evropska Unija je kao cjelina, po mom mišljenju, mnogo dalekovidnija; ona je pokušaj nacionalnih država u Evropi ili u Zapadnoj Evropi, da se prvobitno brane od globalizacije. To je pokušaj star više od četrdeset godina.

Globalizacija, jedan ekonomski proces – jedan u prvom redu ekonomski proces – počela je još prije mnogo decenija, iako se tada još nije tako zvala, a ljudi poput Roberta Schumanna, koji je maloprije već pomenut, to su veoma rano spoznali, iznenađujuće rano. Dakle, to je bilo udruživanje nacionalnih država, a njegov stvarni cilj bila je odbrana. A za tu svrhu, kako bi se odbranile, morale su se udružiti, što znači morale su uvidjeti da se u korist veće cjeline moraju odreći jednog dijela svog nacionalnog suvereniteta.

Pokretački motor za to je bila – u tome se izričito slažem sa gospodinom Miljevićem – što se tamo tako često događalo – ekonomija. Dakle, globalizacija ekonomije zahtijeva globalizaciju politike. Evropska Unija (tada Evropska zajednica), jedan od najjačih ekonomskih prostora u svijetu, morala

je postati zajednički akter, ne samo ekonomski nego i politički. U interesu već zajedničke ekonomije morala je zajednički djelovati, u interesu zajedničkih ciljeva i u interesu zajedničkih vrijednosti koje treba da unapređuju i jačaju tu zajedničku ekonomiju. Ovo je i motiv za zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku i sigurno je pomoćni instrument za uopćavanje regulative koju Evropska Unija smatra svrsishodnom, neophodnom, primjerenom. Ali, ima i smetnji.

Nije slučajno da su zajednička vanjska i sigurnosna politika, da su ova dva politička područja zadnja dva koja se u Evropskoj Uniji imaju graditi na zajedničkim osnovama. Ova su dva područja bila zadnja dva područja koja su počela da se rješavaju na zajedničkim osnovama, da se uopće zajednički rješavaju, i to je proces koji je još uvijek na samom početku. U stvari, još nema nikakve zajedničke vanjske i sigurnosne politike, a to je već dio jednog problema - da se nacionalne države odreknu kompetencija u korist nekog gremija koji je prilično apstraktan, tako što se mora naći konsenzus – proces koji traje jako dugo, u kojem se vlastiti interesi mogu provesti samo u ograničenoj mjeri i u toku kojeg se za njih uvijek mora boriti. Ovo kažem jer je ovaj proces odricanja od nacionalnog suvereniteta nešto što predstoji svakoj državi koja želi postati članica Evropske Unije, na primjer, Bosni i Hercegovini. A time sam stigao i do zahtjeva koji se imaju postaviti evropeiziranoj Bosni i Hercegovini sa stanovišta Evropske Unije, ili svakako sa stanovišta koje bi, barem tako ja mislim, trebalo biti stanovište Evropske Unije. A kako bi se države udružile, prvo se moraju odreći nacionalnog suvereniteta. No, da bi ga se mogle odreći, prvo ga moraju imati.

Ovo je možda jedan prilično iznenađujući zahtjev, barem na prvi pogled, koji se postavlja pred Bosnu i Hercegovinu. Danas smo ustanovili ovdje da taj suverenitet ne postoji i, mislim, sve dok ga nema, Evropska Unija nije ni svrsishodna ni realna opcija. To je poticaj, možemo reći, koji se nalazi na kraju tunela, ali u tunelu Bosna i Hercegovina ima da savlada i jedan zadatak: mora da prvo stekne suverenost, da postane suverena, sigurna nacionalna država, sa vlastitim nacionalnim ili u svakom slučaju državnim identitetom. Ne mora on biti nacionalni, ali se mora odnositi na državu. Ovo je jutros već rečeno. Dakle, priklanjam se ovoj ideji. Mislim da je za tako nešto potrebno prevazići i Dayton i njegove posljedice. Prevazilaženje Daytonu i njegovih posljedica, strukturnih, ali i posljedica u razvoju svijesti, po mom je mišljenju neophodno u svakom slučaju – čak i bez članstva u Evropskoj Uniji to bi bilo ono pravo, čak bi to još više bilo to jer u globalnoj igri ste sposobni da djelujete samo kao državna zajednica koja stoji na čvrstim temeljima - samo onda nećete biti loptica za igru. A ko bi i želio da to bude, i ko bi želio da to ostane?

Evropska Unija je, mislim, trenutno za Bosnu i Hercegovinu mješavina mitologije i poticaja. U tom pogledu, načelno, za sada, ne postoji nikakva razlika u odnosu na druge države koje od 1989. godine žele da pristupe

Evropskoj Uniji ili su joj pristupile. Sve su doživjele tu mješavinu i sve su doživjele promjene koje nosi ta mješavina, smanjenje dimenzije mita i smanjenje dimenzije poticaja što im se Evropska Unija više približavala tokom pregovora o pristupanju – jer onda je postajala konkretnija. Vidi se kakve konkretne posljedice i koja djeljstva i izazovi u stvari stoje u vezi s tim. Dakle, mit se mijenja i ustupa mjesto konkretnim zahtjevima, ne samo političkim, ne samo zahtjevima koji se postavljaju pred razvoj svijesti – moraju se ispuniti vrlo strogi ekonomski kriteriji, a to nosi čitav niz posljedica za države koje u pravilu imaju slabe strukture, države koje nisu u dovoljnoj mjeri kompatibilne. Ipak, Evropska Unija jeste, ona mora biti zainteresirana za to da Bosna i Hercegovina postane dio Evropske Unije – da barem dugoročno gledano postane njen dio. Doduše, isti takav interes ima i u pogledu susjednih zemalja: Hrvatske, Srbije, Crne Gore, čak i Albanije. Dakle, sve ovo nisu jednostavni kandidati. Ali cijela ova regija, to je jasno, jeste, i vrlo brzo će stvarno biti samo jedno ostrvo unutar Evropske Unije, a naravno, to je stanje koje ne može ostati trajno rješenje.

U suštini je ovo jasno za obje strane. No, uvjeti se moraju ispuniti. A za to je zainteresirana Evropska Unija, ona mora biti zainteresirana za to – i za ispunjenje uvjeta, jer i sama ima slabosti. Na njih ću se još osvrnuti. Dakle, potrebna je politička i ekonomska stabilizacija, a ako i u Bosni i Hercegovini ekonomija može biti pokretač (pretpostavljam da će biti), onda to samo može biti dobro, jer ovaj se pokretački motor u dosta slučajeva pokazao kao izrazito uspješan. Prvi uvjet je naravno, da Bosna i Hercegovina, isto kao i njena okolina, nije političko ili, još više, nije ratno žarište. Utvrdili smo, dakle, da je prestanak rata ipak neki uspjeh Daytonu, i mora se još paziti na to da tako i ostane, za svaki slučaj – ipak, ne čini se da bi to tek tako moglo ponovno oživjeti – barem se nadam, vi to možete bolje procijeniti.

Prilagođavanje zahtjevima Evropske Unije, inače, znači i zahtjev za efikasnost, i to prilagođavanje je jedan dovoljno težak izazov kako bi se u Evropsku Uniju uopće moglo ući i pri tom biti kompatibilan i konkurentan – politički i ekonomski konkurentan, a jedan od uslova za to nije samo nacionalna ili državna integracija, integracija cijele države – to Bosni i Hercegovini, očito, svakako i predstoji – nego je to samo po sebi razumljivo i regionalna integracija. Time se, naravno, ne misli na ponovno oživljavanje Jugoslavije, time se misli na ciljeve Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope, naime, na regionalnu suradnju. Prvo ekonomsku, i prije infrastrukture i više od toga, a kao uvjet za funkcioniranje ekonomske integracije i suradnje i prihvatanje političkih opcija. U svakom slučaju jedan minimum, samo minimum konflikata i njihovo – razumljivo je samo po sebi – čisto političko rješenje. Ima čitav niz uvjeta koji su, sa stanovišta Evrope, sa stanovišta Evropske Unije, neophodni kako bi se ovi zahtjevi mogli ispuniti.

Ima i čitav niz uvjeta koji se postavljaju pred samu Evropsku Uniju kako bi se zajedničkoj vanjskoj i sigurnosnoj politici kao akteru u Bosni i Hercegovini uopće dala šansa, kako bi se ona osposobila da sama ispuni ove zadatke, ili kako bi joj se, putem političkih aktera u Bosni i Hercegovini, pomoglo pri obavljanju ovih zadataka. U stvari je to ispravna formulacija. Ovo počinje time da Evropi – mogao bih reći i cijeloj međunarodnoj zajednici, ali ovdje je riječ o Evropskoj Uniji – za početak uopće postane jasno koja je vrsta i koji su razlozi nastanka deficita koji postoje u Bosni i Hercegovini, i postoje i dalje kao posljedica Daytona. Tvrdim da to Evropskoj Uniji nije jasno. A ova spoznaja je uvjet da joj uopće pođe za rukom da nađe adekvatan način ophođenja, adekvatno ponašanje prema oglednom području koje se zove Bosna i Hercegovina. Dio toga je i da se u Evropskoj Uniji shvati da je, čak i ako je Dayton kao rezultat krajem 1995. godine bio opravdan kako bi se prekinuo rat, imao ipak samo ovaj efekat, a istovremeno da je proizveo čitav niz problema.

Nije to nešto što treba trajno braniti; naprotiv, ovo stanje postaje ili je već odavno postalo problem za razvoj Bosne i Hercegovine, a time i prepreka na njenom putu u Evropsku Uniju. Primjer za to su – primjer koji vjerojatno nije zanemariv – posljedice nastale po sistem političkih koordinata: stalna reprodukcija anahronog i nedjelotvornog sistema političkih koordinata, orijentacija na osnovu etničkih kategorija - administrativna, politička, ideološka, umjesto orijentacije na osnovu političko-ekonomskih kategorija. I opet: administrativna, politička, ideološka. Dakle, sve dotle dok se neko bira zato jer je Bošnjak, Hrvat ili Srbin, to je strukturna greška. Trajno to ne može funkcionirati. A dok je to slučaj, neće moći postojati nacionalni suverenitet jedinstvene države i neće biti nacionalnog identiteta ili državnog identiteta jedinstvene države Bosne i Hercegovine. Ovaj Gordijev čvor se mora odriješiti, ubijeden sam u to, a da bi se to postiglo, to mora učiniti bosanskohercegovačko društvo, to moraju učiniti ovdašnji akteri. A sve dok oni to ne učine, ili, bolje rečeno, dok veći dio društva ne bude promijenio ovakve sisteme koordinata, taj put će ostati ako ne bez izgleda na uspjeh onda pak ekstremno težak.

Kako rekoh, ovo važi za ideološku dimenziju, ali to važi i za njenu praktičnu primjenu, to važi za administrativnu strukturu jedinstvene države. Federacija ili Republika Srpska pri tome uopće nisu interesantne - ne mogu biti interesantne. Bitna je ekonomska struktura, i ovdje su to potpuno neadekvatni obrasci za orijentaciju. Na primjer, sadašnja granica između Federacije i Republike Srpske – pa vidi se na prvi pogled da to sa ekonomskog aspekta skoro nema izgleda za regionalni razvoj. A naravno, i administrativna struktura, ekonomska, ideološka. Tu spada i maksimalna demilitarizacija. Ne znam da li je tačno, ali sam pročitao groteskne pokazatelje koji se odnose na udio budžeta za vojsku u cjelokupnom budžetu. Naravno da je to glupost.

Nijedna država na svijetu sebi tako nešto ne može priuštiti. Osim toga, meni se nameće samo po sebi pitanje: čemu to? Šta treba učiniti s tim, sa tom vojskom?

Još jedna spoznaja, i unutar Evropske Unije – po mom mišljenju riječ je o nedostatku – jeste da je transformacija Bosne i Hercegovine, a i svih ostalih zemalja nastalih iz bivše Jugoslavije, transformacija socijalističke ekonomske strukture – a naravno i političke – u demokratsku strukturu, a to je u najmanju ruku jednako otklanjanju ratnih posljedica. Rat je sam po sebi bio dovoljno veliko zlo - naravno, to uopće nije upitno, ali su strukture već i prije njega bile pogrešne. I ova se dva zadatka, na neki način dva dijela jednog zadatka, moraju tretirati jednako, moraju se i u svijesti tretirati jednako, jer bi inače prilagođavanje Evropskoj Uniji moglo biti samo u najboljem slučaju kvantitativno, ali ne i dovoljno kvalitativno.

Navest ću jedan primjer kojeg sam se nedavno sjetio, kada u tom smislu govorim o nedostacima i deficitima u Evropskoj Uniji. Odnosi se na ovdašnje pravosuđe koje manje-više već neko vrijeme u manjem ili većem obimu prate međunarodne sudije. Ako ti ljudi pričaju kako na neko ročište dolaze iz Njemačke ili Holandije ili Francuske tako što ovdje slete i nakon dva sata ponovno uzlete, a dva mjeseca kasnije ponovno slete kako bi došli na neko drugo ročište, mislim da će im biti veoma teško da shvate razliku između francuskog pravosuđa i bosanskih uvjeta za stvaranje i rad pravosuđa. Mislim da to nije moguće. A ako se ta razlika uopće ne shvati, možda će se nad ovdašnjim pravosuđem vršiti paternalistički nadzor, pa se neće moći dovoljno efektno promijeniti. Kako rekoh, ovo je samo mali primjer. Kada biste mogli i htjeli, sigurno biste mi mogli dati na desetine i stotine sličnih primjera.

Etnički ciljevi, ukoliko ih ovdje slijedite, ne samo da su pogrešni nego su i bez izgleda na uspjeh. U svakom slučaju, mora se instalirati promjena pravca pri postavljanju ciljeva, ali ne samo kod malobrojnih elita, kojima je to možda već odavno jasno, nego se mora učvrstiti u cijelom društvu, ili možda u svim relevantnim dijelovima društva. To je slučaj i u Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji itd.

Mogu nešto reći i o kritici upućenoj Uredu visokog predstavnika: cilj ovog procesa mora biti da Ured visokog predstavnika postane suvišan. To je đavolji krug, znam, ali se on mora razbiti, a ubijeden sam da se na svrsishodan način može razbiti samo tako da Ured visokog predstavnika postane suvišan. To znači da njegov manje ili više opravdan uticaj i način na koji utiče ne moraju više biti neophodni. A za takvo nešto je potreban proces emancipacije ovdašnjeg društva, koja će na kraju biti usmjerena i protiv Ureda visokog predstavnika kako bi mogao postati suvišan. Mislim da je to pravac kojim se treba kretati, put kojim će se stići do demokracije, na taj će se način odriješiti ovaj Gordijev čvor, inače će se paternalistički sistem stalno samo reproducirati, sa svim svojim posljedicama, a to ne može biti u interesu ni međunarodne zajednice niti Bosne i Hercegovine.

PARTNERSTVO ZA MIR I BOSNA I HERCEGOVINA / PERSPEKTIVE

Chris Bennett,
NATO Brisel

Velika mi je čast biti ovdje danas u Sarajevu sa vama. Ja strašno volim Sarajevo. Ono je, u stvari, imalo jedan izuzetno veliki utjecaj na mene i na moj život. Osjećam se dobro što sam ovdje danas ponovo sa vama i veoma sam zahvalan Fondaciji Heinrich Böll što su me pozvali. Danas ću vam govoriti na našem jeziku tako da će nas cijeli svijet razumjeti. „Partnerstvo za mir i Bosna i Hercegovina / Perspektive“ - ovo je na neki način vrlo optimističan naslov, pošto Bosna i Hercegovina nije u Partnerstvu za mir. Ja sam ipak pravi čovjek da govorim o tome, pošto sam i u najgorim trenucima za Bosnu i Hercegovinu ostao uvijek optimističan što se tiče budućnosti države. Želim da objasnim malo o ovom programu i kako će to biti u interesu Bosne i Hercegovine da postane član. Želim analizirati odnos između Bosne i Hercegovine i NATO saveza i NATO-vog prisustva u ovoj državi u budućnosti, odnosno iduće, 2005. godine, i želim pogledati malo unazad, na odnos između NATO saveza i Bosne i Hercegovine u zadnjih deset godina.

Ako je NATO odigrao stvarno jednu izuzetno značajnu ulogu u Bosni i Hercegovini, ja bih rekao da je i Bosna i Hercegovina u stvari odigrala jednu izuzetno značajnu ulogu za NATO. I, na neki način, zbog uloge koju je NATO odigrao ovdje u Bosni i Hercegovini ja sam odlučio raditi za NATO savez. Volim da se našalim kako sam najbolji mogući predstavnik NATO saveza. To kažem zato što dolazim istovremeno s obje strane Atlantika: Amerikanac sam i Evropljanin sam. Ja sam iz dvije države koje su već godinama članovi NATO saveza: Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država, a takođe sam građanin jedne nove članice, pošto sam istovremeno iz Slovenije, mogu čak da kažem kako imam jedan kompliciran, ali intiman odnos i s Francuzima pošto mi je supruga iz Francuske! Razlog zbog kojeg sam se odlučio raditi za NATO malo poslije svoga odlaska iz Sarajeva, gdje sam radio kao novinar za Međunarodnu kriznu grupu, je u stvari uloga koju je NATO igrao ovdje u zaustavljanju rata i u izgradnji mira.

Pošto je na neki način NATO promijenio budućnost Bosne i Hercegovine - mislim da je to jedna nevjerovatna pozitivna priča - danas izgleda kao da je NATO-va intervencija u Bosni i Hercegovini bila dosta logična. Međutim, tada je to bilo nevjerovatno sporno. U stvari, jedan savjetnik je tada bio protiv intervencije i protiv slanja NATO-vih trupa u IFOR. Na kraju je taj savjetnik odredio svoju poziciju, jednu fusnotu u NATO-vim dokumentima, i dozvolio ostalim članovima NATO saveza da interveniraju. Danas izgleda

logično da NATO-vi vojnici traže i uhapsu pojedince koji su optuženi za ratne zločine, da pomažu izbjeglicama i prognanicima koji se žele vratiti svojim kućama i da rade, na primjer, na vojnim reformama. Međutim, na početku ove misije ovakve politike su bile strašno sporne, NATO-ve države bile su jako konzervativne.

Kad sam radio za Međunarodnu kriznu grupu, razmišljali smo objaviti jedan izvještaj koji bi analizirao način na koji su NATO-ve snage radile u Bosni i Hercegovini i namjeravali smo dati naslov ovom izvještaju „IFOR, SFOR, WHATFOR?“, - „IFOR, SFOR, ZAŠTO?“. Međutim, na kraju to nismo uradili, zbog nevjerovatnih promjena, zbog nevjerovatnog razvoja SFOR-ovih politika na terenu. A to smo najprije vidjeli 10.07.1997, sa hapšenjem Milana Kovačevića i ubistvom Sime Drljače. Zbog ovoga novoga pristupa prema Bosni i Hercegovini, ja bih rekao prema krizama općenito - NATO je intervenirao da spriječi etničko čišćenje na Kosovu, intervenirao je u Makedoniji da spriječi prijetnju još jednoga građanskoga rata u bivšoj Jugoslaviji - zbog toga danas NATO savez preuzima jednu značajnu ulogu i u Afganistanu i u Iraku. Zato mislim da Bosna i Hercegovina mora biti zahvalna NATO savezu, ali istovremeno NATO savez mora biti zahvalan Bosni i Hercegovini.

Ali dosta o prošlosti. Šta možemo očekivati u budućnosti? Kao što znate, jedna odluka je bila donesena na NATO-vom samitu u Istanbulu u šestom mjesecu, ove 2004. godine: Evropska Unija će preuzeti odgovornost za mnogo ključnih sigurnosnih zadataka u Bosni i Hercegovini, uključujući odgovornost za svakodnevnu sigurnost. Ali to ne znači da će NATO savez sada napustiti Bosnu i Hercegovinu - daleko od toga. NATO će ostati ovdje u Bosni i Hercegovini i imat će svoje sjedište, odnosno vojni štab, i imat će odgovornost za nekoliko sigurnosnih zadataka. NATO savez će raditi i sa Evropskom Unijom kako bi osigurao uspjeh ove operacije. Ovaj odnos između Evropske Unije i NATO saveza je prilično kompliciran. Ima nekoliko sporazuma između ovih organizacija koje se zovu *Berlin Class*. Ovo dosta čudno ime koristimo zbog toga što je prvi sastanak na kojem su NATO-vi ministri vanjskih poslova razgovarali o kreiranju jednoga evropskog sigurnosnog i odbrambenog identiteta bio u Berlinu.

U praksi ovi sporazumi znače da neće doći do dupljanja kapaciteta između ovih organizacija i da će Evropska Unija moći koristiti NATO-ve sposobnosti i da će obje organizacije saradivati kao ruka i rukavica. NATO stoji iza Evropske Unije ukoliko dođe do nekoga problema, kao što je bilo ove godine na Kosovu - rezervne snage će brzo stići. Model za ovu saradnju između Evropske Unije i NATO-a u Bosni i Hercegovini je ono što smo koristili u Makedoniji 2003. godine u aprilu, gdje je Evropska Unija preuzela odgovornost za mnogo sigurnosnih zadataka i gdje NATO još uvijek ima svoje vojno sjedište.

Snage Evropske Unije će biti velike kao što su NATO-ve snage danas, znači da će biti oko sedam hiljada vojnika. NATO će takođe imati štab ovdje, bit će oko sto pedeset vojnika u Bosni i Hercegovini. Na čelu će biti jedan američki general sa jednom zvjezdicom. To znači da će u stvari biti više stranih vojnika u Bosni i Hercegovini iduće, 2005. godine nego ove. NATO-vi predstavnici će ovdje i dalje raditi, uglavnom na borbi protiv terorizma, na skupljanju obavještajnih podataka i na traženju i hapšenju ljudi koji su optuženi za ratne zločine.

Ukoliko ima ijedna mrlja na NATO-vom prisustvu ovdje u Bosni i Hercegovini u zadnjim godinama, to je činjenica da je Radovan Karadžić još uvijek na slobodi. Međutim, rekao bih da su NATO-vi vojnici malo kao i kanadski planinski policajci: u Kanadi kažu da „they always get their man“ - oni uvijek hapse svoga čovjeka, i jednoga dana Karadžić će isto biti u Hagu. Najvažnije područje gdje će NATO raditi u budućnosti su vojne reforme, što znači priprema Bosne i Hercegovine za članstvo u Partnerstvu za mir, saradnja sa Bosnom i Hercegovinom u Partnerstvu za mir pošto je ona izrazila želju za članstvom.

Šta želim da kažem kad govorim o vojnim reformama? To znači izgradnju vojnih struktura koje su primjerene za državu kao što je Bosna i Hercegovina, da su samoodržive, da ih Bosna i Hercegovina može finansirati, dakle, moraju biti integralne strukture. Za nekoliko godina oružane snage bi trebalo da budu interoperabilne sa NATO-vim snagama, odnosno da koriste kompatibilne opreme i doktrine. U zadnjim mjesecima je došlo do velikog napretka, na primjer kreiranjem jedinstvenog ministarstva odbrane ovdje. Ali da bi Bosna i Hercegovina mogla da uđe u Partnerstvo za mir, mora uvjeriti dvadeset šest NATO-vih saveznika da su njene nove strukture samoodržive i da funkcioniraju, a istovremeno da Bosna i Hercegovina saraduje sa Haškim tribunalom - o tome mnogo saveznika još nije uvjereno.

Šta je tačno Partnerstvo za mir i zašto je članstvo u interesu Bosne i Hercegovine? Nevjerojatno kako često se govori o Partnerstvu za mir u nekim krugovima i kako malo se u stvari zna o tome. Ja sam otišao prije dvije godine u Beograd, gdje sam održao jedno predavanje o Partnerstvu za mir. Jedan čovjek, koji se bavi anketama, rekao mi je da velika većina stanovništva misli da je članstvo u Partnerstvu za mir nešto strašno dobro za Srbiju i Crnu Goru, međutim da otprilike isti postotak ljudi ne zna da je Partnerstvo za mir u stvari NATO-ov program. Ja sam zbog toga donio sa sobom nekoliko primjeraka ovoga okvirnog programa Partnerstva za mir i ako ih pročitate, mislim da možete naučiti nešto o ovom programu. Uglavnom, mislim da je najrelevantniji treći član, koji ću pročitati: „Države koje potpisuju ovaj dokument surađivat će s NATO-om u postizanju slijedećih ciljeva: olakšati razvidnost u planiranju nacionalne obrane i proračuna, osigurati demokratski nadzor obrambenih snaga, održavati osposobljenost i spremnost za doprinos operacijama pod ovlastima UN-a i OSCE-a u skladu s nacionalnim ustavnim

ovlastima, razvijati odnose vojne suradnje sa NATO-om zbog zajedničkog planiranja, izobrazbe i uvježbavanja kojim se postiže osposobljenost za mirovne misije, traganje, spašavanje, humanitarne operacije i drugo što će se naknadno dogovoriti, dugoročno razvijati snage koje će biti osposobljene surađivati sa snagama NATO-a.“

Ukratko, Partnerstvo za mir je NATO-ov program saradnje sa državama u Evropi. Program smo lansirali u februaru devedeset četvrte - isti mjesec kad je NATO prvi put u svojoj historiji ratno djelovao, to je bilo ovdje, u Bosni i Hercegovini: 28. februara NATO je srušio četiri aviona bosanskih Srba. Danas NATO ima više od dvije hiljade kooperativnih aktivnosti u Partnerstvu za mir i partnerske države biraju da li žele da učestvuju, i uglavnom učestvuju, tamo gdje ih zanima. Članovi Partnerstva za mir takođe učestvuju na jednom forumu u sjedištu NATO saveza koji se zove Euroatlantsko partnersko vijeće. To daje Bosni i Hercegovini i drugim partnerima glas u aktuelnim sigurnosnim pitanjima.

Ukoliko jedna država misli da je njen teritorijalni integritet ugrožen, ona može zatražiti sastanak sa svim saveznicima da se razgovara o tome. Zašto je to korisno za Bosnu i Hercegovinu? Prvo bih rekao da je uvijek dobro imati glas u institucijama koje odlučuju o budućnosti evropske sigurnosti. Trenutno, jedine države u Evropi koje nisu članovi Euroatlantskoga partnerskoga vijeća su Bosna i Hercegovina i Srbija i Crna Gora. Svaka druga država učestvuje.

Inače, NATO ima veliko iskustvo i znanje u izgradnji odbrambenih institucija koje funkcioniraju, to je znanje koje je NATO izgradio u zadnjih deset godina u saradnji sa državama u Centralnoj i Istočnoj Evropi. NATO takođe ima veliko iskustvo u saradnji sa državama koje žele smanjiti broj vojnika. Zajedno s međunarodnim finansijskim institucijama, NATO ima programe za preusmjerivanje bivših vojnika na civilni život i novu karijeru. Takvih programa danas ima u Bugarskoj, Rumuniji, Hrvatskoj i Rusiji. Isto tako, NATO može davati savjete o promjeni namjene bivših vojnih objekata za civilne svrhe. NATO-vi članovi imaju veliko iskustvo na ovom području: toliko je bilo vojnih baza koje smo zatvorili u zadnjim godinama.

Krajnji cilj za mnoge države jeste članstvo u NATO savezu. Ove, 2004. godine Bugarska, Rumunija i Slovenija su postale članice. Albanija, Hrvatska i Makedonija su sada ozbiljni kandidati. Kao što sam rekao na početku, optimističan sam što se tiče budućnosti Bosne i Hercegovine. Nisam, međutim, naivan, i znam da članstvo u NATO savezu uopće nije blizu. Da bi Bosna i Hercegovina postala član NATO saveza, mora uvjeriti ostale saveznike da može pridonijeti i njihovoj sigurnosti. No, jednoga dana u budućnosti čak i to može biti moguće. Mislim da bi to trebao biti krajnji cilj NATO saveza u Bosni i Hercegovini.

Kad sam ovdje živio, smijao sam se kad sam slušao Jacquesa Kleina, koji je često citirao legendu američkog bejzbola, Yogi Beara – završit ću citirajući ga:

„Budućnost više nije ono što je nekada bila“. Na neki način, prije devet godina budućnost je bila strašno crna, i bez obzira koliko danas ima nezadovoljstva ovdje - mnogo toga smo čuli ovdje danas - budućnost sada izgleda ipak mnogo bolje, i u velikom dijelu to jeste zbog NATO-ve intervencije. NATO je do sada igrao izuzetno važnu ulogu u Bosni i Hercegovini, a tako će biti i u budućnosti. Savez ostaje vjeran Bosni i Hercegovini, ostat će ovdje i radit će na ključnim temama za budućnost ove države.

BUDUĆNOST PROGANJANA NEDAVNOM PROŠLOŠĆU: SARADNJA SA MEĐUNARODNIM TRIBUNALOM ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU

Sonja Biserko, Helsinški odbor za
ljudska prava u Srbiji, Beograd

Veoma mi je drago da imam priliku da učestvujem na ovom skupu, i moram reći da skoro redovito učestvujem na ovakvim skupovima u Sarajevu i da mi je to neka vrsta refleksije onog što se dešava u Srbiji, odnosno mera koliko je Bosna i Hercegovina i dalje talac Beograda: čini mi se, mogu to danas reći, da je to u mnogo manjoj meri nego što je bila prije par godina, i to je ono što me uvek ohrabruje, bar na osnovu ove diskusije danas ovde i učesnika koji pripadaju i jednom i drugom entitetu.

Bez normalizacije odnosa i međusobne obnove poverenja, Balkan ne može biti stabilan niti može imati evropsku budućnost. Međunarodna zajednica je poslednjih godina uložila veliki napor da nađe odgovor na jugoslovensku krizu: od Haške konferencije 1991. do Pakta stabilnosti 1999. protekla je cela decenija. Sva međurešenja, od Dejtonskog sporazuma, Rezolucije 1244 i Okvirnog sporazuma za Makedoniji su - ma koliko značajna u trenutku kada su donošena - ipak bila samo polovična i ostavljala su prostor za manipulaciju lokalnih aktera rata. Osim toga, mirovni sporazumi nisu sami po sebi dovoljni za pomirenje. Osim političke volje za njihovu implementaciju, neophodna je i želja naroda da obnove suživot. Pitanje je, naravno, kako doći do toga.

Da bi Balkan ostvario svoju evropsku budućnost, neophodno je već sada osmisliti mirovni projekat, poput onog Schumannovog za Evropu nakon Drugog svetskog rata. Taj projekat pretpostavlja odbacivanje radikalnog nacionalizma i orijentaciju na „konstruktivnost i kolektivnost“ kroz solidarnost nacija u regionu. On podrazumeva i stvaranje novog kulturnog modela koji bi obuhvatio i iskustvo iz nedavnih ratova.

Kažnjavanje počinitelaca zločina jedan je od načina za isceljivanje dubokih rana koje je ratna politika ostavila narodima jugoslovenskog prostora, jedan od uslova za otvaranje perspektive za region. Bez shvatanja važnosti kažnjavanja zločina ne postoje ni pretpostavke za oprost. To je ujedno i jedina osnova za uspostavljanje poverenja među narodima koje će nadživeti političke režime i politike zla, čija budućnost treba da se zasniva na odnosima nenasilja u rešavanju međusobnih spornih pitanja koja će se sigurno javljati i u budućnosti.

Osnivanje Međunarodnog krivičnog tribunala je zato jedna od temeljnih institucija koja pomaže narodima bivše Jugoslavije u stvaranju preduslova ne

samo za simboličko zadovoljenje pravde nego i za utvrđivanje istine o onome što se na ovom prostoru dogodilo u poslednjoj deceniji prošlog veka.

Desetogodišnja aktivnost Haškog tribunala i, naročito, dvogodišnje suđenje Slobodanu Miloševiću, promenili su percepciju relevantnosti ove institucije ne samo u Srbiji već u čitavom regionu, pa i u svetu. Tužilaštvo je za dve godine uspeo da izvede dovoljno valjanih dokaza koji rekonstruišu ratnu politiku Slobodana Miloševića. To prvenstveno važi za njihove svedoke insajdere, istovremeno glavne aktere velikosrpskog projekta, poput Biljane Plavšić i Milana Babića. Njihovo svedočenje i drugi prezentirani dokazi u velikoj meri poništavaju simplifikacije da je reč o građanskom, odnosno etničkom ili bratoubilačkom ili verskom ratu. Takva interpretacija, koja je početkom devedesetih godina bila opšte mesto, bila je dodatno frustrirajuća za one koji su bili najveće žrtve ovog rata - za Muslimane. Bez obzira na organizovanu kolektivnu amneziju, kreiranje svojevrsne „politike sećanja“, srpska elita nije uspevala u nastojanju da onemogući prodor sve poraznijih informacija o delovanju Miloševićevog režima na području bivše Jugoslavije. Zato je borba za interpretaciju postala nova forma srpskog nacionalizma, čiji je cilj relativizacija odgovornosti i deetnifikacija žrtava.

Za proteklih deset godina Srbija nije napravila napor da sa bilo kojom stranom u sukobu otvori dijalog koji bi vodio istinskom pomirenju. Sa Hrvatskom je i dalje otvoreno niz pitanja bez čijeg rešenja nema pomirenja. Kada je o Bosni reč, postoji inicijalna greška, jer je Dejtonski sporazum u suštini značio poraz žrtve, odnosno Muslimana. Sporazum je uvažio ratom stvoreno stanje a ne principe pravde i pravednosti, pa nije stvorio pretpostavke za proces pomirenja. RS je tvorevina stvorena na zločinu i to je činjenica koju ne treba prećutkivati.

Haški tribunal u tom pogledu ima veoma važnu ulogu. Prva suđenja i presude za zločin genocida treba sagledavati u istorijsko-pravnom kontekstu. Ubijanje Muslimana iz Srebrenice izvršeno je s genocidnom namerom, žrtve su bili Muslimani muškarci svih uzrasta, uključujući decu i starce, koji su ubijani sistematski i metodično i isključivo zbog nacionalne pripadnosti.

U pravosnažnoj presudi Radislavu Krstiću, inače prvoj presudi Haškog tribunala za genocid (osuđen na 35 godina zatvora), stoji:

Među teškim zločinima koje ovaj Sud mora kazniti, zločin genocida je posebno izdvojen za osudu i kaznu. Ovaj zločin je stravičan u svom dometu; njegovi počinitelji traže uništenje čitave grupe ljudi. Oni koji upravljaju i vrše genocid žele uskratiti bogatstvo nacionalnosti, rasa, etniciteta i religija koje krase čovječanstvo. Ovo je zločin protiv cijelog čovječanstva, a njegovo štetno djelovanje se osjeća ne samo unutar grupe protiv koje je usmjeren, nego na ukupno stanovništvo zemlje.

Za genocid u Bosni odgovorna je i međunarodna zajednica, jer nije intervenisala, što je bila njena obaveza prema Konvenciji o genocidu. Zbog nespremnosti da

interveniše, već početkom 1992. godine lansiran je termin „etničko čišćenje“ kao eufemizam za faktičko stanje, najpre u Hrvatskoj - tzv. RSK, a zatim i u Bosni, kada je tamo počeo planirani genocid. Radikalni srpski nacionalizam koji je tada bio na delu doprineo je stvaranju ekstremne političke klime, obeležavanje grupa ili kategorija određenih kao mete genocida kroz medijsku propagandu dobilo je legitimitet i opravdanje. U tadašnjim pretnjama Muslimanima provlači se ambivalentna poruka: Srbi, s jedne strane kao žrtve, ili kao uspešni vojnici s druge. Vojislav Šešelj tada poručuje Muslimanima: „Bosna je nesporno srpska, a kome se to od muslimanskih fundamentalista ne sviđa, moraće da pakuje kofere i da se sele...“ (On, 4. maj 1991.). Biljana Plavšić ističe da će Srbi znati braniti Jugoslaviju i sve Srbe i da će „Srbi svoje regije u BiH održati i razviti.... Nećemo biti mirni dok se Hercegovini ne pripoje Foča, Goražde, gde istorijski i geografski pripadaju“ (Politika, 22. septembra 1991.) Radovan Karadžić je u parlamentu BiH Muslimanima poručio: „Ovo je treća-četvrta republika koja ne želi biti u Jugoslaviji... Put kojim su krenuli je ista auto-strada koja je vodila Hrvatsku u pakao, samo što bi taj pakao rata u BiH bio teži, a u kome bi i muslimanski narod možda mogao nestati. Zato nemojte po Evropi nastojati da isposlušete nešto na šta nemate pravo“. (Večernje novosti, 16. oktobar 1991.) U takvim i sličnim tekstovima Muslimani se pežorativno nazivaju balijama i isticalo se da su „Muslimani genetski kvaran narod koji je prešao u islam, i sada se, naravno iz generacije u generaciju taj gen jednostavno kondenzuje. Postaje sve gori i gori, izražava se jednostavno, diktira takav način razmišljanja i ponašanja. To je u genima već usađeno“. (Svet, 6. septembar 1993.). Biljana Plavšić je zapamćena i po sledećoj izjavi: „Ja bih više volela da potpuno očistimo Istočnu Bosnu od Muslimana. Kada kažem očistimo, nemojte da me niko uhvati za reč pa da misli da govorim o etničkom čišćenju. Ali, oni su nam jednu sasvim prirodnu pojavu podmetnuli pod taj naziv etničko čišćenje i okvalifikovali to kao ratni zločin.“ Biljana Plavšić je, naravno, polazila od brojne nadmoćnosti Srba i računala da bosanski rat mogu da dobiju samo Srbi, jer: „Nas je 12 miliona, pa neka šest miliona strada, ostalih šest miliona će pošteno da živi.“

Nakon pada Miloševića, posebno nakon njegovog transfera u Hag, Zapad je zbog sopstvene desetogodišnje frustracije tim istim Miloševićem istovremeno prihvatio „normalizaciju srpskog nacionalizma“ i prebacivanje odgovornosti isključivo na Slobodana Miloševića - komunistu. Izostao je uvid u dublje korene srpskog nacionalizma, koji je kroz ceo dvadeseti vek ugrožavao opstanak bivše Jugoslavije i koji je, najzad, bio glavni uzrok njenog raspada. Koalicija DOS, koja je smenila Miloševića, raspala se upravo na pitanju diskontinuiteta sa prethodnom politikom. Premijer Zoran Đinđić ubijen je zbog autonomnosti i odlučnosti koju je manifestovao upravo na saradnji sa Haškim tribunalom, koja je potpuno prekinuta nakon njegovog ubistva. Vojislav Koštunica je od početka insistirao na legalizmu, što je u

praksi značilo očuvanje kontinuiteta sa politikom prethodnog režima i on istovremeno simboliše prevlađujuću percepciju u srpskom društvu. Prećutkivanje zločina, glorifikovanje zločinaca poput Mladića i Karadžića, te vojske, koja je najodgovornija za jugoslovensku dramu, to je politika sadašnje vlasti. Srpski nacionalisti i sada veruju u svoj projekat i njegovu realizaciju, i istovremeno čekaju na nove međunarodne okolnosti i prekompoziciju Balkana koja bi dala sasvim novu definiciju desetogodišnjih ratova. Bio bi to rat za etničke države, kao što je rekao Dobrica Ćosić. Nemamo zašto lamentirati jer smo stvorili etničku državu. Doduše, njene granice još nisu definisane.

Odnos srpskih nacionalista prema vlastitoj prošlosti i objektivno proživljena stradanja karakteriše, nažalost, zloupotreba, prikazivanjem vlastitog naroda kao žrtve, uz pokušaj relativizacije vlastite odgovornosti. Javnom scenom dominira „konkurencija žrtvama“ što onemogućava suočavanje sa istinom i sveukupnim bilansom proizvedene katastrofe. U Srbiji dominira viđenje jugoslovenskih ratova kao posledice zavere velikih sila protiv Srbije, odnosno raspad Jugoslavije se isključivo tretira kao rezultat politike spoljnih činilaca. Uticajna novinarka NIN-a Ljiljana Smajlović nedavno je to definisala kao sukob „srpskog i zapadnog viđenja“, koja su po njoj prilično suprotstavljena i međusobno isključiva, bez mogućnosti da se „dve verzije usklade na srpsko zadovoljstvo“. Rezultat takvog shvatanja stvara otpor prema međunarodnoj zajednici. Početak odbrane Slobodana Miloševića samo je potvrdio i učvrstio ovaj stav. Ne treba pominjati da je njegova odbrana napisana u Beogradu upravo od strane onih koji su mu u predvečerje rata obezbedili argumentaciju za rat. Indikativno je u tom smislu svedočenje jednog od njegovih tadašnjih glavnih savetnika, profesorice Pravnog fakulteta Smilje Avramov.

Da bi se uopšte otvorila rasprava o nedavnoj prošlosti, odnosno o ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije, neophodni su neki preduslovi. Pre svega raskid sa politikom stvaranja Velike Srbije, odnosno politikom zločina. U Srbiji takvih naznaka još nema. Premijer Zoran Đinđić, koji je pokazao svest o tome da put u Evropu (koja ima sopstveno iskustvo u tom smislu) nije moguć bez raskida sa tom politikom, zbog toga je ubijen. Sadašnja vlada u Srbiji „ne zna gde se krije Ratko Mladić“, a njen odnos prema Haškom tribunalu pokazuje da politika Slobodana Miloševića nije napuštena i da su samo promenjeni njeni nosioci. Odbijanje saradnje sa Haškim tribunalom, a time i individualizacije zločina, nosi opasan rizik da se krivica pojedinaca pretvori u kolektivnu krivicu. Zato je važno raspravljati o politici koja je vodila u zločin, osuditi zločin prethodnih generacija i stvari nazvati pravim imenom bez relativizovanja.

Prilika za suočavanje koja je stvorena Srbiji suđenjem Slobodanu Miloševiću je, nažalost, propuštena. Ona je istovremeno bila šansa da se srbijansko društvo distancira od njegove politike i time izbegne nametanje kolektivne krivice. Srpska elita to ne prihvata. Ona sprečava kristalizaciju

takve vrste. Ona ne brani Slobodana Miloševića već sebe i politiku vođenu u ime „viših nacionalnih interesa“. Krivica će ostati kolektivna sve dok sudovi u regionu, u ovom slučaju u Srbiji, ne počnu ozbiljno da procesuiraju ratne zločine.

Tek kad društvo postane dovoljno otvoreno i slobodno da pogleda unazad - ali ne sa stanovišta žrtve ili zločinca nego sa stanovišta kritičara - tek tada duhovi prošlosti mogu biti sahranjeni.

Kao demokratski nezrelo društvo, Srbija i dalje dozvoljava da se njome vlada - bilo da je reč o autoritarnom pojedincu, vojsci, crkvi ili kulturnoj eliti. To je i osnovni razlog što Srbija ne poseduje unutrašnju snagu da se suoči sa sopstvenim likom iz devedesetih godina prošlog veka. Zato je pitanje usvajanja načela ljudskih prava koja u temelju imaju pojedinca a ne kolektivitet od ključne važnosti za ovaj region. Nažalost, u našem regionu do toga dolazimo međunarodnom prinudom.

Po mom dubokom uverenju, da bi bila spremna na pomirenje, važno je da Srbija iz suočavanja sa sopstvenom neposrednom prošlošću izvuče moralne pouke, jer „Nijedno društvo“ - kako kaže poznati nemački istoričar Holm Zundhausen - „ne može da izbegne suočavanje sa tamnim stranicama svoje prošlosti. Svaka demokratska zajednica mora sa sobom da izađe na čistac. Čutanje je destruktivno.“

POSljedICE NOVOG RATA PROTIV TERORIZMA PO BOSNU I HERCEGOVINU I NJEN PROCES INTEGRACIJE U EVROPSKU UNIJU

Danko Plevnik, novinar Slobodne Dalmacije
Split, Hrvatska

U 1950-im pojam „komunist“ u SAD nije pokrивao samo članove komunističke partije koji su se sami takvima smatrali, nego i one koji su radili na hidrogenskoj bombi. U jednom trenutku je pod tretman sigurnosnog uklanjanja 1953. došao i otac američke atomske bombe Robert Oppenheimer. Danas su „komuniste“ zamijenili „teroristi“, pa se od svakog arapskog državljanina koji traži američku vizu zahtijeva da odgovori na pitanje zna li napraviti bombu. Za sada tek običnu, a ne atomsku bombu.

I u ratu protiv terorizma istina postaje, kao i svakom drugom ratu, prva žrtva. O čemu bismo pod tim pojmom trebali govoriti? Ako je riječ o geopolitičkom terorizmu, a to je onaj terorizam koji smjera uvođenju heterarhije (*heterarchy*), odnosno vladavine stranaca u neku zemlju, utječe na promjenu odnosa snaga u regiji ili remeti svjetski sustav, onda bismo taj pojam mogli vezati samo za talibanski režim u Afganistanu dok je bio pod direktnim utjecajem Osame bin Laden a i Al-Qa'ide.

Međutim, nakon rata u Afganistanu više se ne može govoriti o geopolitičkom terorizmu, osim ako se njegova definicija dosljedno ne protegne na rat protiv Iraka ili utjecaj Al-Qa'ide na mijenjanje američkog sigurnosnog sustava. Nakon rušenja Berlinskog zida 1989., komunizma i SSSR-a 1991. godine, u američkoj se strateškoj zajednici smatralo da će rasti dividenda mira (*peace dividend*) i da SAD treba iskoristiti priliku da uhvati ono što je Charles Krauthammer nazvao „unipolarnim momentom“ i uđe u unipolarnu eru. Međutim, unipolarni svijet je besmislen i u fizici i u geografiji.

Ta ista zajednica je nakon 2001. i događaja 9. rujna ustvrdila da će se rat protiv terorizma nastaviti u razdoblju od idućih 30 do 50 godina, da će on biti globalan i da se na njega ne može unipolarno reagirati. Tko će voditi antiterorističke ratove? Kontraterorističke službe, koje su do danas očitovale usku povezanost obavještajnih agencija i terorista. Ako npr. u SAD 80 posto sredstava za špijunažu odlazi u Pentagon, valja očekivati novu eru terorističkih elemenata ili obavještajnih povratnih udara (*blowback*) koji će hraniti spiralu internacionalnog terorizma. Dopuštanje obavještajnih i vojnih tajnih akcija unatoč pravilima međunarodnog prava vodit će u nove ratove terorista i tajnih službi. Jer kako se tvrdi u jednom američkom kongresnom izvještaju, sve „dok će takve tajne inicijative podržavati nekoliko zemalja, bit će shvaćane i tolerirane od mnogih“.

Podatak da je u SAD 2003. bilo 14,2 milijuna aktivnosti kojima su se službeni dokumenti klasificirali kao strogo povjerljivi, što je dvostruko više nego u proteklih deset godina, svjedoči da će se takve tendencije nastaviti.

Ako, s jedne strane, imamo ugroženi svijet, tko je s druge strane? Al-Qa'ida. Odakle takva njena globalistička akceleracija? U knjizi *Sadašnje opasnosti: krize i prilike u američkoj vanjskoj i obrambenoj politici*, koju su 2000. uredili vodeći konzervativni strateški intelektualci Robert Kagan i William Kristol, nema ni slova o ovoj terorističkoj organizaciji. Samo se iz pera Reuela Marca Gerechta, bivšeg bliskistočnog specijaliste u CIA-inom Direktoratu za operacije, moglo doznati da je CIA-in „ljubimac Osama bin Laden postao, naročito nakon bombaških napada na ambasade u Africi, prihvatljiviji i vjerojatniji sumnjivac“.

Kamo vodi predimenzioniranje terorističke opasnosti? Prema Goru Vidalu, u *National Security State*. Monopoliziranje sigurnosti unatoč takvim etičkim zahtjevima postaje osnova suvremene politike kojoj se moraju podređivati demokracija, ljudska prava i međunarodno pravo. Ako su SAD do sada ograničile svoju kontrolu nad tuđim suverenitetima preko NATO-a, sada to putem prava na antiterorizam kao nove geopolitičke poluge proširuju na cijeli svijet. Je li terorizam zaista prijetnja opstanku?

Trebalo bi poslušati glas iskusnog geopolitičara Zbigniewa Brzezinskog, koji smatra da prijetnja međunarodnoj sigurnosti i središnji strateški rat ostaje nuklearno odvratanje Rusije a ne borba protiv terorizma koja je prenapuhana. On smatra da je previše „precijenjena javna percepcija terorističke grupe Al-Qa'ide kao visoko organizirane, jako disciplinirane, globalno sveprožimajuće podzemne vojske tehnološki osposobljenih terorista vođenih efikasnim zapovjednim i kontrolnim centrom.“ On ne vidi izvore nesigurnosti na pravom Balkanu, nego na „novom Balkanu“ lociranom unutar jugoistočnog ruba središnje Eurazije. Glavni interes EU je po njemu „globalna stabilnost“.

Bosna i Hercegovina nema ABC oružja. Nema kritične mase događaja za pojam bosanski terorizam, za razliku od baskijskog, irskog, korzikanskog, bretanjskog ili kurdskog terorizma. Terorizam nije novost u Europi. Ujedinjeno Kraljevstvo prima udarce irskih bombaša još od 1870-ih. Španjolska je na meti baskijskih terorista od 1960-ih, s više od 700 mrtvih do danas. Italija ima etnički čist terorizam, i od 1969. do 1986. bilo je 415 stradalih od terorizma. Njemačka je niz godina bila suočena s ljevičarskim, a u posljednje vrijeme i s desničarskim terorizmom. Politički terorizam nije zaobišao ni Nizozemsku i Švedsku.

U Bosnu i Hercegovinu terorizam je uveden po klasičnom receptu državnog terorizma: srbijanske tajne službe vodile su terorističke operacije u istočnoj Bosni, da bi na koncu terorizam pretvorile u rat. U legitimnu obranu Bosne uključilo se tijekom rata od nekoliko stotina do nekoliko tisuća dobrovoljaca iz stranih, uglavnom muslimanskih zemalja. Međutim, njih

je međunarodna javnost ubrzo detektirala kao nosioce vjerskog fanatizma i terorističku prijetnju. Nakon 11. rujna SFOR je više pažnje posvetio njihovom „prepoznavanju“ kao terorista i hvatanju humanitaraca iz muslimanskih zemalja nego svojoj službenoj i deklariranoj dužnosti – pronalaženja ratnih zločinaca Ratka Mladića i Radovana Karadžića.

Od šestorice Alžiraca koje su bh. vlasti početkom 2002. zbog sumnje da su surađivali s Al-Qa'idom izručili SAD-u u logor Guantanamo, njih četvorica: Muhamed Nesle, Mustafa Ait Idr, Budela Hadz i Bumedian Ladgar, posjeduju bosanskohercegovačko državljanstvo, kao i Tarik Mahmudu Ahmedu el Savahu, zarobljen u Afganistanu. Nakon rata, niti u BiH niti preko BIH nije izvršena niti jedna značajna teroristička akcija. Bilo je kao i u svakoj europskoj zemlji i zemlji u regiji - političkog i mafijaškog, ali ne i „anticivilizacijskog“ i geopolitičkog terorizma.

Umjesto da je Bosna postala, kako se to u nekim obavještajnim krugovima planiralo i priželjkivalo, „mali Afganistan“ odakle će se izvoditi terorističke akcije diljem zapadnog svijeta i čiji će bjeloputi stanovnici postati dijelom „bijele Al-Qa'ide“ koja će izazivati manje optičke sumnje kod antiterorističkih agenata, Bosna je postala zemlja koja šalje svoje pirotehničke jedinice u Irak i na taj način dolazi na listu potencijalnih neprijatelja Al-Qa'ide.

Glavna prijetnja Bosni, međutim, dolazi iznutra a ne izvana, od vlastite politike a ne od globalnog terorizma. Politička nesigurnost BiH proizlazi iz strukture njenog državnog uređenja, a ne iz njenog terorističkog potencijala. Opsesija destabilizacijom pomoću terorizma je zbog toga posve deplasirana i tendenciozna kada se govori o Bosni i Hercegovini. Otuda nema bojazni da će EUROFOR biti učinkovitiji od SFOR-a, jer pripadnici europskih snaga koji su do jučer propuštali da uhvate ratne zločince u sklopu snaga NATO-a to će vjerojatno učiniti i u sklopu snaga EU-a.

Terorizam je još uvijek američka politička tema i on neće biti glavno pitanje koje će se Bosni i Hercegovini postavljati u iduće dvije godine, kada bi se trebao sklopiti Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju s Europskom Unijom. Pitanje stabilnosti, iako formalno interes EU, neće biti toliko važno Europskoj Uniji koliko SAD. Jer jedino su SAD definirale svoj vojni ostanak u Bosni i Hercegovini kao misiju hvatanja terorista i borbu protiv terorizma, što je logično s obzirom na sadašnju američku *grand strategy*.

Richard Perle je smatrao da je „stabilnost“ bio glavni argument za američku vojnu intervenciju u Bosni. Bushova vlada je kao američki interes tu stabilnost definirala isključivo kao regionalnu stabilnost. Moralna zabrinutost za Bosnu postala je američki vitalni nacionalni interes tek kada je Bosna destabilizirala čitavu regiju. Prije toga je Bosna poslužila za destabilizaciju europske vanjske i sigurnosne politike i predah za pronalaženje novog transatlantskog partnerstva.

Može li se bosanska stabilnost očuvati bez stranih trupa? Hoće li je ugroziti neka teroristička akcija? Ne - nju ugrožava nepravedan poredak pravednog

mira iz Daytonu. Njegova primjena i njegova promjena. To je *Catch 22* u BiH. Ukoliko ne dođe do abolicije Republike Srpske, doći će s vremenom do destabilizacije BiH i uže regije, a ukoliko će se ići na aboliciju Republike Srpske, također će doći do destabilizacije. Terorizmom se ta konstelacija neće moći unaprijediti pa on, osim kao hrana medijskoj antagonizaciji, jednostavno neće imati realnog prostora. Pogotovo ne globalni terorizam, koji tu dugoročno ne može osigurati dovoljno financijskih, logističkih ili duhovnih resursa.

Međutim, „ekspanzija Europske Unije i proširenje NATO-a“ naći će se na svom putu na Istok, kako predviđa Zbigniew Brzezinski pred opasnošću „geopolitički ničijih zemalja“. A rekao bih da upravo geostrateški mlak pristup Europske Unije Bosni čini, po meni, Bosnu još uvijek geopolitički svačijom zemljom.

DEBATA II

Mirsad Abazović, Univerzitet u Sarajevu,
Fakultet kriminalističkih nauka

Ja sam nastavnik na Fakultetu kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Veoma sam počastvovan pozivom na ovu konferenciju i zaista ću imati šta korisnoga studentima govoriti na predavanjima koja predstoje, na vježbama, a što do sada nisam govorio. Postavio bih jedno pitanje gospodinu Chrisu Bennettu, a onda bih poslije dao komentar na neke pojave i stanja u Bosni i Hercegovini u funkciji današnje teme. Gospodin Bennett je u svom izlaganju, uz ostalo, spominjući Makedoniju i aktivnosti NATO saveza prema Makedoniji, kazao da je to bio dobar potez jer je zaustavljen, zapravo preduprijeđen još jedan građanski rat na prostoru bivše Jugoslavije. Ovo „još jedan građanski rat“ sugerira na zaključak da su na prostoru bivše Jugoslavije od 1991. ili 92. do 95. godine vođeni građanski ratovi, dakle u množini. Koliko ja znam, ratovi su bili u Sloveniji, u Republici Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. Naravno, Makedonija dolazi kasnije. Molio bih gospodina Bennetta za pojašnjenje.

Chris Bennett

Pretpostavljam da velika većina ljudi misli da ima i elemenata agresije i elemenata građanskoga rata u svim ratovima u bivšoj Jugoslaviji. Ja mislim da su velika većina ljudi koji su učestvovali u ratu u Hrvatskoj bili hrvatski Hrvati i hrvatski Srbi, a da velika većina ljudi koja je učestvovala u ratu u Bosni i Hercegovini su bili uglavnom bosanski Srbi, bosanski Hrvati i bosanski Bošnjaci, tako da zbog toga govorim o građanskim ratovima. Isto tako u Makedoniji to je bio sukob između makedonskih Albanaca i makedonskih Makedonaca, zbog toga koristim ovu terminologiju.

Mirsad Abazović

Hvala lijepo, sad mi je potpuno jasno, meni je bar bilo nedorečeno. Dakako, ja stojim na stajalištu da je nad Bosnom i Hercegovinom zapravo izvršena agresija, a da je tokom rata 1992-1995. bilo dosta i elemenata građanskog rata. Ovo moje pitanje i odgovor koji smo čuli meni je bio šlagvort za ono što hoću da kažem. Problem Bosne i Hercegovine, pa i u kontekstu današnje teme, jeste u tome što je ona, nažalost, još uvijek primarno ili predominantno objekt međunarodne zbilje umjesto da bude subjekt međunarodne zbilje. Zapravo, još uvijek prema Bosni i Hercegovini, ili u Bosni i Hercegovini, ili oko Bosne i Hercegovine, vlada stanje jednog otvorenog eksperimenta. Gdje je centralni problem tog eksperimenta? Recimo, taj eksperiment bi smo pojednostavljeno mogli smjestiti u dva znakovita prefiksa: *de* i *re*. Bosna i Hercegovina u jednom je periodu bila dekomponirana, devastirana, derogirana, dakle sve ono sa *de* - da Bosne i Hercegovine nestane kao takve, da je nestane kao države. Poslije

toga ulazimo u fazu onoga *re*: rekonstruirati, restrukturirati, reafirmirati, reanimirati, reintegrirati, etc.etc. i to bi možda moglo biti i logično u razvoju jedne države. Ali nije dobro to što su u Bosni i Hercegovini identični subjekti i u onome *de* i u onome *re*, i unutrašnji i vanjski. Postavlja se pitanje kako mogu sada biti efikasni, efektni ili kako god hoćete, u smislu vraćanja Bosni i Hercegovini subjektiviteta, ovi koji sada rade na *re*, a snažno su radili na *de*. Mislím da to ne može. No, da ne biste mislili da sam u zabludi ili u zabuni, ja znam da ima subjekata i unutrašnjih i izvanjskih, što je jako dobro, koji ne spadaju u *de*, nego zaista snažno stoje na poziciji *re*, ali gdje nastaje problem? Nastaje tako što su ti novi, dobri subjekti koji su unutar *re* u korespondenciji isključivo sa onima koji su bili na *de*. Mi imamo *circulus vitiosus*. To je jedan problem ili jedan plan posmatranja koji je vrlo taman, ali naprosto je takav.

Drugi problem, oko pitanja i odgovora između mene i gospodina Bennetta, je taj - možemo ga povezati i sa ovim *de* i *re* - što je u Bosni i Hercegovini faktičko stanje, stvarno stanje, kontrapunktucija tako snažnih *deova* i *reova* da praktično ne ostavljaju dovoljno optimističkog prostora za hod Bosne i Hercegovine ka subjektu, odnosno, mnogi stoje na poziciji da BiH betoniraju kao trajni objekt koji će jednom kao objekt nestati, postat će nezanimljiv, postat će teret nekom drugom. Evo, pitanje građanskog rata i pitanje agresije: u Bosni i Hercegovini je za jedne bio građanski rat i to samo građanski rat, a za druge je bila samo agresija i to samo agresija, a to su i pravno i politički, sociološki, psihološki, kako god hoćete, sasvim različiti pojmovi. U Bosni i Hercegovini odnos prema terorizmu i teroristima je gotovo identičan. Po definiciji se zna šta je terorizam, zna se šta je terorista, ali u Bosni i Hercegovini definicija ne znači ništa. Ista osoba je u jednom dijelu Bosne i Hercegovine nacionalni heroj, u drugom dijelu Bosne i Hercegovine je terorista, naravno, zavisi kud krenete, promijenit će mu se uloga, ali po principu „naš momak je uvijek dobar momak, njihov momak je uvijek loš momak“. Definicija ne znači ništa, ergo, nauka ne znači ništa. Haški tribunal, o kojem smo danas čuli jedno pedeset puta, i to vrlo korektno, opet je u Bosni i Hercegovini za neke sredstvo satanizacije naroda, za druge zaista institucija međunarodnog značaja koja treba da dovede do pravde, do pomirenja, i tako dalje. Imamo potpune suprotnosti unutar jednog ambijenta - to je Bosna i Hercegovina, naravno s onim koji suportiraju izvana stanje u Bosni i Hercegovini. Ratni zločin je za jedne bio sredstvo, legitimno sredstvo za odbranu nacionalnih, ovih i onih, ne znam ni ja kakvih ciljeva ili pozicija, a za druge je to bio genocid ili sredstvo u izvršenju genocida. Pitanje optuženika ili osumnjičenika, dakle, za činjenje ratnih zločina i drugih djela sankcioniranih međunarodnim pravom - imamo nevjerovatnu situaciju koja ide do nivoa euforije unutar populusa u Bosni i Hercegovini, gdje, recimo, imate neviđenu situaciju da za osumnjičene za ratni zločin, za kršenje Ženevskih konvencija, za njih strukture unutar jedne države daju garanciju da se brane sa slobode. Možda će zvučati suviše grubo,

ali mi ovdje asocijacija ide na to šta bi sad bilo kad bi zemlje iz kojih su pojedinci u Guantanamo dale Americi garanciju da se oni brane sa slobode, a neka im se sudi za terorizam? Naravno, to nijedna normalna zemlja neće uraditi, koliko ja znam, ne zato što se eventualno boje Amerike nego zato što je terorizam zločinačka aktivnost. U čemu je zapravo problem? Problem je što ove i druge kontrapunktualnosti nisu samo u nekoj nedefiniranoj masi, u nekoj nedefiniranoj strukturi među ljudima; one su u srži u institucijama Bosne i Hercegovine, od baze do Predsjedništva. Agresijom na Bosnu i Hercegovinu i predigrama oko agresije razbijeno je bosanskohercegovačko društvo i nestao je građanin kao stub društva, čovjek; stvoreni su kolektiviteti koji su građanina eksterminirali iz društvene zbilje, doveli ga u poziciju da bude *lost in space*, da se nikada ne može vratiti. Plediram da intelektualna javnost, i to je moj zaključak u vezi sa današnjom raspravom, snažno, što je moguće snažnije, izađe u javnost da se radi na reafirmaciji i restauriranju bosanskohercegovačkog društva, da građanin postane subjekt, da prestane biti objekt, a ako je izgubljen, da ga tražimo kao što je Diogen tražio čovjeka sa svijećom u po bijela dana.

Tarik Haverić

Budući da mi još odzvanja posljednja rečenica profesora Abazovića, u granicama uljudnosti bih se usprotivio: nije agresijom na Bosnu i Hercegovinu uništen građanin. Građanin je uništen osamnaest mjeseci prije agresije na Bosnu i Hercegovinu prvim slobodnim izborima i cijelim jednim programom sadržanim u predizbornom sloganu, u ovom slučaju Stranke demokratske akcije (ni drugi nisu imali drukčije slogane), koji je glasio: „Važno je pomoći komunistima da siđu s vlasti, a narodi će se dogovoriti“. Onog časa kad je Bosna uspostavljena kao dogovor naroda, legitimiran je otpor ili pseudootpor srpske strane protiv referenduma, jer su u tom referendumu bili preglašani. Ne kažem da to odobravam, samo kažem da su tadašnji vlastodršci i etnički lideri stvorili atmosferu u kojoj to može nekome zvučati kao prihvatljiv razlog...

Mirsad Abazović

Gospodine Haveriću, u granicama pristojnosti, rekao sam da je agresijom i predigrama pred agresiju razbijeno bosanskohercegovačko društvo.

Tarik Haverić

Ja se izvinjavam, onda sam to prečuo.

Mirsad Abazović

Ima zapisano. Samo toliko.

Edin Šarčević

Ja sam zaista sa zanimanjem saslušao sva četiri referata, i imam u tri minute tri pitanja. Ta se pitanja odnose na gospodina Weissshuhna, na gospođu Biserko i na gospodina Plevnika. Nemam pitanje za gospodina Chrisa Benneta, koji je prema mom skromnom sudu ponudio zaista instruktivan i meni osobno zanimljiv referat. Za gospodina Weissshuhna: nisam imao priliku slušati eksperte vašeg profila, one koji dolaze s njemačkog govornog područja i govore o Istočnoj Evropi, posebno eksperte iz područja takozvanog istraživanja mira. Zbog toga bih htio razjasniti položaj OHR-a. Vi tvrdite da će OHR biti suvišan onoga časa kada ga bosanskohercegovačko društvo i državni sistem učini suvišnim. Smatrate li da je takav rezultat moguć u postojećem dejtonskom sistemu? Drugo pitanje se odnosi na kolegicu Biserko i tiče se usput spomenute rečenice. Riječ je o pitanju kolektivne krivice, dakle, o temi koja se na jugoslavenskim prostorima, posebno u srpskim krugovima, nerado spominje: o kolektivnoj odgovornosti, i o individualnoj krivici. Da li vi smatrate, jesam li vas dobro razumio, da je konstituirana kolektivna krivica i da postoji samo put katarze kroz neku vrstu javnog diskursa? Molio bih da mi pojasnite... I treće pitanje za kolegu Plevnika. Nisam u stvari razumio par teza o Bosni i Hercegovini. Da li vaša teza glasi da je fenomen terorizma zapravo uvezen u Bosnu i Hercegovinu, da je iskonstruiran, u prvom redu da je iskonstruiran od strane srpskih tajnih službi? Da li je moja predstava netačna ako kažem da ni hrvatska strana i velikohrvatski državni interesi nisu bili bezopasni? Smatrate li relevantnim i postojanje muslimanskih struktura koje su u Bosni i Hercegovini pokušavale da zavedu neku vrstu ratnog islamskog režima? Nije li sam fenomen neobjektivno i ekstremno usko postavljen ako se reducira samo na srpske tajne službe; ima li tu više suodgovornih aktera?

Reinhard Weissshuhn

Prije nego sam vas pozvao da učinite da Ured visokog predstavnika postane suvišan, pozvao sam vas da prevaziđete Dayton - ovo dvoje ide zajedno. A oboje čine zahtjev koji se postavlja pred bosanskohercegovačko društvo. Time sam mislio da - sve dotle dok egzistira i dok se uvijek nanovo reproducira sistem političkih koordinata koje je zabetonirao Dayton - ovo društvo neće postati suvereno, a neće se dogoditi ni državni identitet. A sve dok je to tako, Ured visokog predstavnika je neophodan. Očito je potreban. Stoga se ova struktura mora prevazići, a to znači da mora proteći proces emancipacije i promjene svijesti za one koji možda više nisu većina, ali su relevantna brojka

u društvu. Samo se tako može razdriješiti Gordijev čvor, taj đavolji krug koji, čini se, stalno zahtijeva postojanje Ureda Visokog predstavnika i njegovih direktiva. One su, barem sa njegove vlastite tačke gledišta, očito neophodne, jer bosanskohercegovačko društvo i političari ne ispunjavaju zahtjeve koji se pred njih postavljaju, za koje Ured visokog predstavnika smatra da se moraju ispuniti. Dakle, iz toga se nekako mora izaći. I gotovo sam siguran u to da bi institucija Visokog predstavnika i međunarodna zajednica koja stoji iza nje - u budućnosti će to biti Evropska Unija – bile izuzetno sretne kada bi ta institucija postala suvišna. Suvišan ne znači da je se ukine ako postoji potreba za njenim postojanjem, nego da više ne bude potrebna. To je cilj o kojem sam govorio.

Sonja Biserko

Kolektivna krivica jeste jedna vrlo osetljiva tema; međutim, pre svega, ne može se srbijansko društvo amnestirati zbog one skoro potpune podrške Miloševiću u politici. Međutim, prilika data Srbiji preko suđenja Slobodanu Miloševiću da se distancira i denuncira projekat Velike Srbije za sada je propuštena. Javno mnjenje u Srbiji, a rekla bih njega, pre svega, kreiraju srpske elite, još uvek je zapravo na toj strani zato što, po mom mišljenju, srpske elite, pogotovo one najodgovornije, sprečavaju bilo kakav dijalog, i u tom smislu mediji služe kao glavni instrument sprečavanja bilo kakvog dijaloga na tu temu, i zbog vlastite odgovornosti i zbog zadržavanja u životu tog projekta ili iluzije koja je poražena, ali *de facto* one truju društvenu atmosferu u Srbiji s obzirom da se stalno iščekuje neka promena u međunarodnim okolnostima koja će dovesti Rusiju na scenu. Odustajanje od te iluzije i tog projekta je ključ za ozdravljenje regiona. Dok god to postoji, ta mora, ni Republika Srpska neće biti slobodna zato što ona jeste deo tog projekta i, sudeći po ponašanju naših političkih aktera, očigledno ni oni nisu od toga odustali. Po mom dubokom uverenju, sve dok se naše društvo ne uspe distancirati od toga, postojaće ta kolektivna krivica. Haški tribunal zato i ima tako važnu ulogu, da upravo on pomogne u tom distanciranju i otvaranju dijaloga u samoj Srbiji: zašto je Srbija došla do toga. Mislim da mi sami, iznutra, treba prosto da postavimo okvir za taj razgovor o definisanju tog modela kako se suočavati unutar srbijanskog društva, pa onda Srbi sa Muslimanima, Albancima, Hrvatima i ostalo - to pre svega zavisi od nas. Takav razgovor i takav napor još uvek nisu napravljeni u regionu, a mislim da je ključno da on počne u Srbiji. Sve dok to nije moguće, mislim da neće biti ni pravog pomirenja u regionu.

Danko Plevnik

Intelektualni skrupuli uvijek traže od nas da napravimo neku ravnotežu, neki balans. Međutim, mislim da je on često zloupotrijebljen i odmaže

razumijevanju istine. Reći ću jednu anegdodu: bio sam u Grinel koledžu sa Edvardom Lutvakom na jednom ručku. On se smatra ocem geoeconomije, tog pojma, i jednim od važnih američkih stratega. I pored mene je sjedio dekan Grinel koledža, i on je pokušao naći krivicu, rasporediti je na sve strane... Ja sam rekao: „Po toj logici, gospodine, ja ću uzeti ovaj nož i ja ću vas sad ovdje zaklati i neko će radi intelektualne ravnoteže morati reći: pa ne bi on njega ubio bezveze, ima tu nešto.“

Tako, radi ove logike, ja bih trebao reći da su svi jednako krivi kad ne bih znao istinu. Ja imam dosta podataka, izvornih, znam da bi bilo lakše reći da su, recimo, za rat podjednako krivi islamski i hrvatski ekstremisti u Bosni i Hercegovini. Međutim, znam da su za KOS radili Delimustafić, Fikret Abdić, Tuta Naletilić radio je za Udbu, Karadžić je radio za Udbu, Šušak - glavni heroj, radio je za Udbu, Boban bio je udbaški čovjek, Tuđman, on je radio u KOS-u kao glavni personalac Saše Jevtića... Izetbegović je interesantniji tim snagama nego jedan ateista Fikret Abdić. Izetbegović kao, recimo, jedan islamista. Prema tome, kako je pokazao sada Hag i suđenje u Hagu, to je toliko vješto izvedeno, te akcije, ne bih rekao samo terorizma i ratnih zločina nego zločina rata, od tih tajnih službi i njihovih oružanih jedinica... Kad je, recimo, pala Bosanska Posavina, Ratko Mladić, Slobodan Praljak i Šušak vrtili su janjce na nekom brdu kod Gradačca. To je bila ekipa bez koje se ne bi mogla srušiti Jugoslavija... Ja sam proveo četiri godine među hrvatskim emigrantima u Njemačkoj - oni su bili najveći ekstremisti, ljudi koje je poslala Udba u Njemačku da nagovaraju siromašne radnike, sirotinju, da pale jugoslavenske zastave. A radnici su se onda čudili: kako, veli, ovaj nas je nagovorio, a jedino on može natrag do Jugoslavije? To je velika jedna igra zavjere. Međutim, pošto ne vjerujem u teoriju konspiracije, onda moramo pristati na taj naknadni rebalans.

Neven Kazazović,

Publicista, vojno-politički analitičar

Što se tiče ovog današnjeg skupa, ja odlazim s jednim poprilično velikim pitanjem odavde i ne mislim da će mi neko dati odgovor. Radi se o onome što je Nerzuk govorio o građaninu i građanskom društvu. Od 1992. godine, od kada je počeo rat, mi govorimo i ističemo građansko društvo. Građanin se osjetio ugrožen, osjetio se usamljen, osjetio na nišanu svih onih snaga koje se bile protiv njega... Do dana današnjeg se situacija nije promijenila. Zar mi nismo u stanju - a to je to pitanje koje ja postavljam - zar mi nismo u stanju da smislimo plan, projekat, prioritete, kako da stvorimo građansko društvo, da stvorimo embrion koji će se razviti u građansko društvo? Ja ne mislim da to treba na silu. To samo zavisi od nas, ali mi smo uvijek u zatvorenim krugovima i uvijek, manje ili više, isti ljudi raspravljaju o tome. Ima li načina da to prevaziđemo?

Izdavač:

Fondacija Heinrich Böll
Regionalni ured Sarajevo

Za izdavača:

Azra Džajić

Urednik:

Nerzuk Ćurak

Priredili:

Lejsa Hećimović
Amela Sejmenović

Prijevod tekstova

s njemačkoga jezika:

Nermana Mršo

Lektura i korektura:

Ferida Duraković

Design korica:

Aleksandra Nina Knežević

Priprema i štampa:

MAG Plus

Tiraž: 700